

Prvi svjetski rat: život vojnika i vojna svakodnevnica za zapadnoj bojišnici 1914.-1918.

Barbir, Denis

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:094504>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST

DIPLOMSKI RAD

Denis Barbir

PRVI SVJETSKI RAT: ŽIVOT VOJNIKA I VOJNA SVAKODNEVNICA NA
ZAPADNOJ BOJIŠNICI 1914.-1918.

Rijeka, rujan 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST

DIPLOMSKI RAD

PRVI SVJETSKI RAT: ŽIVOT VOJNIKA I VOJNA SVAKODNEVNICA NA
ZAPADNOJ BOJIŠNICI 1914.-1918.

Mentor: dr. sc. Darko Dukovski

Student: Denis Barbir

Naziv i vrsta studija: Sveučilišni diplomski studij povijesti i njemačkog jezika i književnosti

Matični broj: 0009077013

Rijeka, rujan 2021.

SAŽETAK

Priloženi diplomski rad donosi prikaz vojničke svakodnevnice i života vojnika na Zapadnom bojištu tijekom Prvog svjetskog rata. Nakon uvodnih riječi, rad se najprije bavi političkom poviješću predratnog perioda tj. kraja 19. stoljeća i početka 20. stoljeća. Daje se politička uvertira tako što se tematiziraju „krizni“ trenutci početka 20. stoljeća. Potom se pažnja posvećuje glavnim državama sudionicama Zapadnog bojišta. Proučavaju se njemački i francuski ratni planovi te vojna spremnost Ujedinjenog Kraljevstva, Treće Francuske Republike, Drugog Njemačkog Carstva i Sjedinjenih Američkih Država. Kako svaki rat ima svoje uzroke i povod tako se detaljno tematiziraju i povodi Prvog svjetskog rata. Rad pruža prošireni uvid u sklop okolnosti koje su prethodile atentatu na austrijskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda. Istovremeno se prikazuju diplomatske igre neposredno prije početka rata.

Drugi se dio diplomskog rada bavi vojnom poviješću tj. tematizira život vojnika i vojničku svakodnevnicu Zapadnog bojišta. Pod povećalo se stavlja obični vojnik tako što se prikazuju rovovi kao novi domovi vojnika. Potom se pomoću malog povijesnog istraživanja rekonstruira rovovska svakodnevica i slobodno vrijeme njemačkih vojnika te se na kraju dodatno tematizira vojnička prehrana i životni uvjeti na bojištu tj. higijena vojnika i bolesti. Ukoliko odijelo čini čovjeka, u tom slučaju vojničke odore čine vojnika. Rad proučava vojničku opremu i naoružanje njemačkog, britanskog, francuskog i američkog pješastva. Odnos se između vojnika i časnika prikazuje kroz prizmu formalnih i neformalnih veza i vojničkih pobuna. Rad se dotiče i Božićnog primirja iz 1914. godine. Zaključno, pažnja se pridodaje ratnim zarobljenicima i uvjetima u zarobljeničkim logorima. Rad se zaokružuje osvrtom na vojnička groblja koja su locirana na Zapadnoj bojišnici.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Zapadno bojište, život vojnika, vojnička svakodnevica, rov

SADRŽAJ

1. Uvod.....	5
1.1. Diplomatske krize, ratni planovi i vojna pripravnost kao uvod u rat.....	6
2. Neminovnost rata: Povod i diplomatske pripreme za rat	11
2.1. Sarajevski atentat na Franju Ferdinanda	12
2.2. Europske diplomatske igre i početak rata	15
2.3. Zapadno bojište	17
3. Život vojnika i vojnička svakodnevica.....	24
3.1. Važnost i značajke Zapadnog bojišta	24
3.2. Ratna vojna arhitektura: površinske nastambe i rovovi kao novi dom vojnika	27
3.3. Rovovska svakodnevica i slobodno vrijeme vojnika na bojištu: dužnosti, odmor, zabava i prehrana.....	31
3. 4. Životni uvjeti vojnika: higijena, rovovsko stopalo, nametnici i bolesti	37
3. 5. Izgled i preopterećenost vojnika: odore, oprema i osobno naoružanje	40
4. Disciplina ili samovolja: formalne i neformalne veze vojnika i časnika, vojničke pobune i Božićno primirje 1914.....	46
5. Ratni vojni zarobljenici	50
6. Kultura sjećanja: vojnička groblja na Zapadnoj bojišnici	52
7. Zaključak.....	55
8. Literatura	56

1. Uvod

Prvi je svjetski rat iz više razloga započeo novu fazu tzv. modernog ratovanja, ali istovremeno je riječ o vojnom sukobu koji je sustavno pratio tradicionalne vojne doktrine. Drugim riječima, riječ je o velikoj prekretnici u vojnoj povijesti. Iz toga razloga rat kao takav plijeni pažnju ovog diplomskog rada. Spomenuti povijesni sukob, nezapamćenih razmjera, karakterizira sraz novoga i staroga, sraz koji će u konačnici rezultirati milijunskim žrtvama. Upravo se je Zapadno bojište nametnulo kao ratna pozornica na kojoj će vojnici provesti četverogodišnje razdoblje rata u krajnje nehumanim uvjetima. Time je više vojnička svakodnevica i život vojnika Zapadnog bojišta centar naših interesa. Kroz rad će se pokušati rekonstruirati spomenuta svakodnevica Zapadnog bojišta tako što će se pažnja pridodati kronologiji povijesnih događaja, konfiguraciji bojišta i vojnoj arhitekturi rovova. Svakodnevnicu vojnika čine dužnosti, zabava, vrijeme za odmor i prehrana, stoga ćemo istu istražiti i rekonstruirati pomoću digitaliziranih primarnih izvora koji su dostupni na internetu. Nehumane životne uvjete na bojištu prikazujemo kroz prizmu higijene, rovovskog stopala, nametnika i zaraznih bolesti. Konačno, nužno je osvrnuti se i na svakodnevni izgled vojnika tj. na vojničke odore, opremu i osobno naoružanje. Kako je Zapadno bojište mjesto sukobljavanja primarno njemačkih, francuskih, britanskih te američkih vojnika, problem nam predstavlja manjak dostupne objavljene historiografije na hrvatskom jeziku. No, poznavanje njemačkog i engleskog jezika olakšat će konzultiranje bogate historiografije na spomenutim jezicima. Daljnji su problem tijekom pisanja rada predstavljali digitalizirani primarni izvori koji su rijetko dostupni javnosti bez dodatnih financijskih izdataka, stoga se u radu koriste samo izvori (vojnička pisma) iz njemačkog govornog područja. Naposljetku, sama je količina digitaliziranih primarnih izvora na temu Zapadnog bojišta još uvijek nedostatna. U ovom trenutku valja napomenuti kako će autor diplomskog rada biti ujedno i autor svih prijevoda referenca preuzetih iz historiografije na stranom jeziku. Konačno, problem je prilikom pisanja predstavljala i korištena sekundarna literatura koja je opsežna na tematiku Zapadnog bojišta, ali je istovremeno ograničena kada je riječ o životu vojnika i vojničkoj svakodnevici. No i dalje je cilj ovoga rada učini svojevrstan doprinos glede boljeg poznavanja vojne povijesti Zapadnog bojišta, života vojnika i rovovskog ratovanja u Prvom svjetskom ratu.

1.1. Diplomatske krize, ratni planovi i vojna pripravnost kao uvod u rat

Političke događaje koji prethode Prvom svjetskom ratu možemo podijeliti u nekoliko etapa. Izdvajamo aneksiju Bosne i Hercegovine, dvije marokanske krize iz 1905. i 1911. godine, Tripolitanski rat i Balkanske ratove. Spomenuti su događaji značajni jer će staviti na kušnju vojno-političke saveze sklopljene u drugoj polovici 19. stoljeća. Suprotstavljeni su savezi tzv. *Trojni savez* kojeg čine Njemačka, Austro-Ugarska i Italija, dok se na drugoj strani nalazi *Antanta* ili *Trojni ugovor* kojeg čine Velika Britanija, Francuska i Rusko Carstvo. Najprije će Njemačka testirati britansko-francuske odnose „prvom marokanskom krizom“ 1905. godine. Daljnja diplomatska kriza nastaje između Antante i Trojnog saveza nakon aneksije prostora Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske u listopadu 1908. Ponajprije su se sukobile politike Austro-Ugarske i Ruskog Carstva glede stjecanja prevlasti na Balkanu. Nesuglasice se između Francuske i Njemačke nastavljaju tijekom 1911. godine „drugom marokanskom krizom“. Ovoga puta neće izostati niti reakcija Britanaca koji su zaprijetili desantom na belgijsku Flandriju i napadom na Njemačku. S vremenom će diplomatske krize prerasti u manje ratne sukobe. Tripolitanski rat (1911.-1912.) narušava odnose između Italije i Francuske, ali i Velike Britanije. Nadalje, spomenuti je sukob uzburkao i odnose unutar Antante. Razlog je rusko-britanskih nesuglasica osmansko zatvaranje prolaza kroz Dardanele. Osmansko će Carstvo biti pogođeno i tzv. Balkanskim ratovima. Prvi balkanski rat (1912.-1913.) i Drugi balkanski rat (1913.) zakomplicirat će dodatno odnose između Austro-Ugarske i Srbije tj. Ruskog Carstva glede prevlasti na Balkanskom poluotoku. No istovremeno su Balkanski ratovi ukazali na činjenicu kako bi upravo spomenuti prostor mogao postati kamenom spoticanja suprotstavljenih vanjskih politika. Vanjska se politika Njemačke i Austro-Ugarske zasniva na „prodoru na Istok“. Austro-Ugarska proglašava Jugoistočnu Europu svojom interesnom zonom. Njemačka podržava svoje južne sunarodnjake te istovremeno planira zauzeti francuske i engleske kolonije. Italija želi pripojiti južni Tirol te osvojiti istočnu obalu Jadranskog mora. Na drugoj se strani nalaze vanjske politike Ruskog Carstva koje želi stvoriti svojevrstan protektorat nad balkanskim prostorom. Konačno, Francuska i Velika Britanija imaju interese za Srednjim istokom, ali isto tako Francuska želi vratiti izgubljene pokrajine Alsace i Lorraine od Njemačke.¹ U konačnici su dotične političke i diplomatske krize iskristalizirale dva suprotstavljena vojno-politička saveza koji će u nešto

¹ DUKOVSKI, *Ozrcaljena povijest*, 186-187.

izmijenjenom sastavu dočekati početak Prvog svjetskog rata. Naime, Trojni savez Njemačke, Austro-Ugarske i Italije postoji sve do početka rata, ali u listopadu 1914. dolazi do raspada jer je Italija ostala suzdržana. Naposljetku će se Njemačkoj i Austro-Ugarskoj priključiti Osmansko Carstvo te kasnije i Bugarska što će ustaliti naziv *Središnje sile*. Velika Britanija, Francuska i Rusko Carstvo tvore okosnicu vojno-političkog nazvanog Antanta, prema Srdačnom ugovoru ili *Entente cordiale* potpisanom 1904. godine. Antanti će se s vremenom, simbolično ili izravno, priključiti mnoge europske i izvaneuropske države od kojih izdvajamo Sjedinjene Američke Države jer su iste prisutne na Zapadnom bojištu.²

Razilaženja europskih sila glede vanjske politike mogla su biti riješena tek vojnim sukobom. Neminovnost vojnog sukoba potvrđuju i ratni planovi koji su imali predznak ofenzivnog rata, ali i vojna spremnost pojedinih država. Stoga ne treba čuditi što su početak Prvog svjetskog rata obilježili već postojeći ratni planovi. Pažnju nam plijeni njemački *Schlieffenov plan* koji je dobio ime prema njemačkom vojnom strategu i feldmaršalu Alfredu von Schlieffenu (1833.-1913.). Njemačko je zapovjedništvo kopnene vojske ili *Deutsches Heer* uzelo u obzir mogućnost masovne ofenzive na zapadu, dok bi na istoku sa što manjim udjelom jedinicama branili strateški važne položaje. Bila je ovo solucija kojom bi se pokušalo izbjeći istovremeno otvaranje dvaju bojišnica - Zapadnog i Istočnog bojišta.³ Prema Schlieffenovom je planu zapadna ofenziva trebala biti masovna, brza i izvedena u zadanom vremenu. Kršenjem neutralnosti Kraljevine Belgije, Nijemci bi zaobišli glavninu čvrsto utvrđene francusko-njemačke granice i prodrli bi do Pariza u roku šest tjedana. Jedan od glavnih preduvjeta za uspješnost zapadne ofenzive bila je spora mobilizacija Rusa.⁴ Francuski je ratni plan poznat pod nazivom *Plan XVII*. Autorom se plana u najvećem dijelu smatra francuski general Joseph Jacques Césaire Joffre (1852.-1931.). Plan je predviđao mogućnost frontalnog napada od strane Njemačke te mogućnosti nepoštivanja belgijske i švicarske neutralnosti. Konačno, francuski su ratni planovi uvelike ovisili o brzini mobilizacije Ruskog Carstva jer je jedino ruska invazija na Istočnu Prusku mogla umanjiti pritisak na Francusku. Naposljetku je i francuski *Plan XVII* imao ofenzivni predznak jer je isti dobio prednost nad *Planom XVI* koji je davao prednost obrambenoj strategiji. Zaključno je *Plan XVII* predviđao lokalne i ograničene objektivne ciljeve, dok dublje prodiranje na njemački teritorij nije planirano.⁵

² DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 62.

³ FOERSTER, *Graf Schlieffen und der Weltkrieg*, 13.

⁴ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 80.

⁵ CLAYTON, *Paths of Glory*, 18, 22, 23.

Sudeći na temelju ratnih planova, trebala je biti riječ o vojnom sukobu kraćeg vremenskog trajanja jer niti jedna strana nije predviđala obrambenu strategiju, a pobjednik je trebao biti odlučan nakon jedne velike bitke.

Središnje su sile imale stratešku prednost tako što su mogle uspostaviti izravnu vezu između vojnih resursa i lakše su mogle koordinirati vojne akcije. Njemačka se daleko izdvajala među Središnjim silama na temelju svoje vojne snage. Ipak je njemačka vojska spremno dočekala početak rata. Naime, riječ je o vojsci koja je u ondašnje vrijeme bila jedinstvena glede organizacijskih sposobnosti vojnog stožera. Njemačka je vojna doktrina, uključujući najsvremeniju vojnu tehniku, pratila duh vremena za razliku od „tradicionalnih“ britanskih i francuskih taktika i vojnih starješina koje su stavljale vlastito ratno iskustvo i vlastitu nepogrješivost ispred duha vremena.⁶ Za broje vojne reforme ostvarene unutar njemačke vojske zaslužan je i sami njemački car Vilim II (1859.-1941.). Godine 1890. brojka se njemačke stajaće vojske povisila s 20 tisuća na skoro pola milijuna vojnika. Pred početak je Prvog svjetskog rata brojka stajaće vojske porasla na 800 tisuća. Kroz obavezni vojni rok mora proći svaki mladić tako što će odslužiti dvije do tri godine i nakon toga postaje rezervom.⁷ U predratnom vremenu niti jedna druga vojska nije se mogla mjeriti s Njemačkom, stoga ne treba čuditi što su Nijemci na jednu ruku i priželjkivali početak ratnog sukoba.

Nasuprot njemačkom ratnom stroju na Zapadnom se bojištu nalaze snage francuske vojske i Britanske ekspedicijske snage (*British Expeditionary Force, BEF*), a od 1917. godine i Američke ekspedicijske snage (*American Expeditionary Force, AEF*). Francuska je vojska dočekala početak rata u zabrinjavajućem izdanju. Riječ je o vojsci koja se suočava s malobrojnim ljudskim potencijalom, brojnim slučajevima dezertiranja među vojnicima i nediscipliniranim ponašanjem rezervnih postrojbi. Naglasak je na razvoju slijepa poslušnosti prema vojnim časnicima. Časnici su bili potplaćeni, mirovine neadekvatne, dok su izgledi za unaprjeđenjem bili minimalni. Između ostalog je časnički kadar bio u brojčanom deficitu što je povisilo starosnu granicu za odlazak u mirovinu. Francuska je stajaća vojska 1905. godine svedena na svega 100 tisuća vojnika. No nakon druge marokanske krize i shvaćanja prijeteće koja dolazi iz susjedne Njemačke, stajaća je vojska povećana na 300 tisuća. Služenje je vojnog roka tijekom 1913. godine povećano na tri godine što se čini kao zakašnjela odluka

⁶ DUKOVSKI, *Ozrcaljena povijest*, 194.

⁷ ERGANG, *Europe since Waterloo*, 203-204.

uzmemo li u obzir da je rat počeo već iduće godine. Naposljetku je francuska vojska ušla u vojni sukob s visokim moralom za što je zaslužna velika podrška javnosti, ali niti to neće prikriti nedostatke u zapovjednom lancu, zaostalost materijalnih resursa i manjak vojničke spremnosti.⁸ Britanske ekspedicijske snage sastoje se od šest pješačkih divizija i pet konjaničkih brigada, koje su preraspodijeljene u dva korpusa. Snage su bile pod zapovjedništvom Glavnog stožera što će se pokazati kao veliki propust uslijed prevelikog zapovjednog lanca. Drugi veliki nedostatak BEF-a jest činjenica prema kojoj Britanija za razliku od Njemačke i Francuske uopće nije imala postrojbe topništva. Konačno, o nespremnosti BEF-a na početku rata najbolje svjedoči podatak prema kojem je konjaništvo i dalje smatrano „očima i ušima“ BEF-a. Britanska je vojska bila svjesna vlastitih nedostataka, ali će ista propustiti priliku za reorganizacijom. Korpusima su zapovijedali generali s tri zvjezdice pa je tako, primjerice, 1914. godine prvim korpusom zapovijedao Douglas Haig (1861.-1928.). Brojčano je BEF u punoj spremnosti mogao raspolagati s otprilike 150 tisuća vojnika.⁹ Za BEF je bila specifična i odredba prema kojoj su unovačeni vojnici mogli služiti izvan Britanskog otočja samo dragovoljno. Konačno, Britanija je raspolagala i s Teritorijalnim snagama (*Territorial Force*) koje su bile znatno slabije obučene, ali će tijekom rata poslužiti kao izvor za nove regularne vojne postrojbe.¹⁰

Tijekom 1917. godine sile Antante dobivaju važnog saveznika na Zapadnom bojištu - Sjedinjene Američke Države. Unatoč činjenici prema kojoj su Amerikanci bili dobro informirani o događajima u Europi i dalje će se proces uključivanja američke vojske u rat odvijati relativno sporo. Naime, američki je Kongres odobrio 6. travnja 1917. odluku o proglašavanju rata Njemačkoj, ali će prve američke jedinice stići u Europu tek krajem lipnja 1917. godine. Američka stajaća vojska broji prije rata manje od 135 tisuća vojnika koji su bili „raštrkani“ diljem zemlje. Konačno, pukovnija je najveća organizacijska jedinica unutar američke vojske. No kako su europski saveznici zahtijevali hitnu pomoć, Amerikanci će organizirati svoju „prvu diviziju“ od postojećih postrojbi. Tako su nastale Američke ekspedicijske snage (*American Expeditionary Forces*) pod zapovjedništvom generala Johna J. Pershinga (1860.-1948.). Naposljetku ofenzivni predznak rata nije izostao niti kod Amerikanaca jer je Pershing zahtijevao da se sve buduće mobilizirane jedinice obučavaju za vođenje ofenzivnog rata u otvorenom. Pershingovi su planovi uključivali vojne kapacitete od

⁸ CLAYTON, *Paths of Glory*, 130, 131, 134.

⁹ MALLINSON, *1914 Fight the Good Fight*, 74-75.

¹⁰ DUKOVSKI, *Ozrcaljena povijest*, 196.

tri milijuna vojnika na raspolaganju u Europi, a američke su divizije trebale biti brojčano dvostruko veće u usporedbi s europskim.¹¹

¹¹ PERSHING, WOODSIDE, *American Armies*, 15-17.

2. Neminovnost rata: Povod i diplomatske pripreme za rat

Za početak valja razjasniti činjenicu kako Prvi svjetski rat nije započeo iznenada i neočekivano. Dinamika razvoja događaja na europskoj političkoj pozornici od početka 20. stoljeća pa sve do 1914. godine ukazivala je na vojni sukob. Rat su vrlo lako mogle započeti i diplomatske krize koje su prethodile 1914. godini. U konačnici su presudila dva ispaljena hitca iz Browning pištolja modela 1910 tijekom jednog ljetnog nedjeljnog prijepodneva u Sarajevu. Atentat na austrijskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda zapalio je još jednom balkansko „bure baruta“. No ovoga je puta diplomatski pokušaj rješavanja situacije između Srbije i Austro-Ugarske bio tek formalan. Postavljanje ultimatumu Srbiji od strane Austro-Ugarske bio je izgovor kojim bi se Austrijanci mogli pravdati kako su pokušali diplomatskim putem riješiti situaciju. Složenost događaja oko Sarajevskog atentata stvorila je kod povjesničara različite interpretacije. Krajnje je interesantna interpretacija prema kojoj je Franjo Ferdinand žrtvovan, a cjelokupni scenarij atentata je jako dobro odigran.¹² Prvotna su očekivanja ukazivala na rat između Srbije i Austro-Ugarske koji bi bio isključivo lokalnog karaktera. Pobornici sukoba lokalnog karaktera brzo će se otrijezniti nakon što rat poprimi europske, pa na koncu i svjetske razmjere. Daljnja važna činjenica, koja je najavljivala oružani sukob, jesu ratni planovi pojedinih europskih sila. Ratni su planovi i strategije bile usuglašene puno ranije. Usmjeravajući se na Zapadnu bojišnicu, izdvajamo njemački ratni plan i francuski ratni plan. Planovima je zajednička jedna važna sastavnica, naime, oba su plana imala ofenzivni predznak. Ofenzivni predznak ratova svjedoči kako se nije predviđao duži rat. To će nam najbolje predočiti njemački ratni plan u kojem se je okršaj s Francuskom planirao riješiti u jednoj velikoj i odlučujućoj bitci. Na koncu će objava rata austrijske vlade Srbiji prouzrokovati lančanu reakciju. Rusija će kao zaštitnica interesa Srbije, to jest vlastitih interesa na Balkanu, istog trenutka započeti mobilizaciju. Ranu objavu mobilizacije Rusije ne treba shvaćati kao pogrešku, dapače, Rusi nisu mogli čekati kao ostale države jer im je jednostavno, zbog teritorijalne veličine države, bilo potrebno više vremena za mobilizaciju vojnika iz udaljenih krajeva. Njemačka će kao saveznica Austro-Ugarske u svega nekoliko dana objaviti rat Rusiji i Francuskoj. Velika Britanija pričekat će vlastiti povod za objavu rata Njemačkoj, a naći će ga u njemačkom kršenju belgijske neutralnosti. Zaključujemo kako je izbijanje rata bilo neizbježno. Svaka je sukobljena država imala vlastite interese. Njemačka i

¹² DUKOVSKI, *Ozrcaljena povijest*, 188.

Austro-Ugarska teže politici prodora na Istok („*Drang nach Osten*“); Rusija želi prevlast na Balkanu i kontrolu nad morskim tjesnacima Bospor i Dardaneli; Francuska i Velika Britanija pokazuju interese za naftom na Srednjem istoku te istovremeno Francuzi žele vratiti od Njemačke pokrajine Alsace i Lorraine, a Britanci žele slomiti glavnog konkurenta na moru tj. Njemačku.¹³ Održavanje *statusa quo* nadjačale su imperijalističke težnje. Rat koji je započeo 28. srpnja 1914. između Austro-Ugarske i Srbije bio je lokalni sukob svega četiri dana jer nakon 1. kolovoza i njemačke objave rata Rusiji, rat je postao europskim problemom. Pažnju nam plijeni Zapadna bojišnica koja se proteže od Sjevernog mora sve do Švicarske. Unutar četiri duge ratne godine na Zapadnoj će se bojišnici sukobiti s jedne strane francuska, belgijska, američka i vojska Ujedinjenog Kraljevstva, dok će se na suprotnoj strani nalaziti brojčano slabija njemačka vojska.¹⁴ Stoga smo dužni zasebno prezentirati svaku pojedinu ratnu godinu i navesti najvažnije bitke Zapadnog bojišta. U konačnici se valja složiti s činjenicom kako je razvoj događaja Prvog svjetskog rata uvelike ovisio o Zapadnoj bojišnici.

2.1. Sarajevski atentat na Franju Ferdinanda

Prijestolonasljednik Dvojne Monarhije, Franjo Ferdinand d'Este (1863-1914), nije niti mogao naslutiti tijekom prve polovice 1914. godine što će ga zadesiti prilikom ljetnog posjeta Sarajevu. Prijestolonasljednika se opisuje kao osobu koja je vrlo rado putovala, no u slučaju putovanja u Bosnu i Hercegovinu neće ostati ravnodušan. Proljeće je proveo sa svojom obitelji u dvorskoj rezidenciji Konopište u Češkoj. Mjesec je lipanj po mnogočemu bio značajan za Franju Ferdinanda. Tijekom 12. i 13. lipnja prijestolonasljednika posjećuje njemački car Vilim II. Zatim je od 15. do 17. lipnja po prvi puta javnosti omogućio obilazak svojih svjetski poznatih vrtova. Nekoliko dana kasnije, 20. lipnja, Franjo Ferdinand odlazi s obitelji u Chlumec. Preostala su svega tri dana do početka putovanja u Sarajevo. Putovanje u Bosnu i Hercegovinu nije bilo slučajno, već otprije isplanirano i od samoga prijestolonasljednika predloženo. Naime, Franjo je trebao sudjelovati i zapovijedati ljetnim manevrom XV. i XVI. vojnog korpusa u Bosni i Hercegovini. Kako se je termin vojnih vježba približavao, tako je Franjo Ferdinand iskazivao sve manje interesa. Glavni je razlog Franjinih

¹³ DUKOVSKI, *Ozrcaljena povijest*, 187.

¹⁴ Isto.

briga bila astma koja bi mu vrlo lako mogla prouzročiti probleme na velikoj vrućini. Puno drugačiji stav prema putovanju nije iskazivala niti supruga prijestolonasljednika Sofija od Hohenberga (1868-1914). Na odlučnost prijestolonasljednika glede odlaska na putovanje je zasigurno utjecao i prijem kod cara Franje Josipa od 4. lipnja.¹⁵ Naime, prilikom razgovora s Franjom Josipom o problemima s astmom, car mu je uzvrtio da „čini što ga je volja“.¹⁶ Presudna je i činjenica kako Franjo Josip I. nije previše držao do svoga nećaka.

U isto vrijeme, dok je prijestolonasljednik bio u posjeti kod cara, srpski je poslanik Jovan Jovanović upozorio austrijskog ministra financija, Leona von Bilinskog, o opasnosti koja postoji u Bosni i Hercegovini za Franju Ferdinanda. Naime, u Beogradu su dvadesetogodišnji gimnazijalac Gavrilo Princip, devetnaestogodišnji Nedeljko Čabrinović i osamnaestogodišnji Trifko Grabež prolazili u parku Topčider strjeljačku obuku i na koncu su otpremljeni u Bosnu i Hercegovinu sa šest ručnih bombi, četiri Browning pištolja model 1910, novcem i paketićima cijanida za vlastito samoubojstvo. U tajnoj suradnji srpskih časnika, carinika i kontrolora, pripadnici su organizacije *Mlada Bosna* prebačeni preko granice u Tuzlu, gdje su sakrili oružje i nastavili vlakom prema Sarajevu. Prilikom putovanja za Sarajevo saznali su točan datum posjete prijestolonasljednika. No, u ovom trenutku još uvijek nisu poznavali pravce kretanja Franje Ferdinanda. Pravci kretanja su obznanjeni javnosti, pa tako i pripadnicima *Mlade Bosne*, tijekom 23. lipnja kada je gradonačelnik Sarajeva, Fehim Efendi Curčić, pozvao građane da svečano ukrase kuće i ponajprije ulice kojima će austrijski gosti kretati. Izdvaja se ulica Franje Josipa, koja će se pokazati kao kobna.¹⁷

Konačno je došao na red i trenutak polaska. Dana 23. lipnja 1914. prijestolonasljednik Franjo Ferdinand i supruga Sofija opraštaju se od svoje djece - Sofije, Maxa i Ernsta. Prijestolonasljednik kao da je predosjećao nešto loše u trenutku kada je poklonio zlatni sat svom sobaru i dvorskoj sluzi, Franzu Janaczeku, i zamolio ga da se nastavi brinuti o djeci i Sofiji ukoliko se prijestolonasljedniku nešto dogodi. Putovanje je započelo s manjim poteškoćama. Naime, vagon kojim je par trebao putovati iz Chlumeca prema Beču pristigao je u Chlumec zadimljen, zbog osovine vagona koja se je pregrijala. Nakon dolaska u Beč, par će nastaviti putovanje odvojeno. Prijestolonasljednik je nastavio putovati u smjeru Trsta, dok je Sofija putovala preko Ugarske. Franjo Ferdinand stiže vlakom u Trst 24. lipnja u jutarnjim satima te putovanje nastavlja na ratnom brodu *Viribus Unitis*, kojim u kasno

¹⁵ WEISSENSTEINER, *Franz Ferdinand*, 10-13.

¹⁶ Isto, 14.

¹⁷ Isto, 15, 18.

poslijepodnevnim satima pristiže do ušća rijeke Neretve. Putovanje nastavlja na jahti „Dalmat“ uzvodno prema Metkoviću. Iz Metkovića nastavlja željeznicom prema Mostaru, u koji pristiže tijekom jutarnjih sati 25. lipnja. Nakon svečanog prijama u Mostaru i obilaska grada, Franjo Ferdinand kreće prema kupalištu Ilidža, nedaleko od Sarajeva, u kojem se nalazi hotel. Par će se ponovno sastati u hotelu *Bosna* i uspješno doputovati u Sarajevo.¹⁸

Vojne će se vježbe XV. i XVI. korpusa održati od 25. lipnja do 27. lipnja 1914. godine. Pribojavanja Franje Ferdinanda od velike vrućine, pokazala su se netočnim. Vojne se vježbe odvijaju po pljuskovima i zamjetnoj hladnoći. Vremenski uvjeti nisu spriječili uspješno provođenje manevra sveukupno dvadeset i dvije tisuće vojnika. Franjo je izrazio naročito zadovoljstvo vojnom spremnošću vojnika i 27. lipnja u 10 sati naređuje završavanje vojnih vježbi. Prijestolonasljednik prenosi putem telegrama dojmove i pozitivne povratne informacije Franji Josipu. Posljednji dan boravka u Sarajevu, 28. lipanj, bila je sunčana i ljetna nedjelja. No, za Srbe je ova nedjelja bila od veće važnosti, jer su slavili blagdan Vidovdana. Ulice su Sarajeva bile prepune masa koje su željele pozdraviti i uživo vidjeti prijestolonasljednika i Sofiju. Pripadnici su *Mlade Bosne* zauzeli položaje duž rijeke Miljacke. Na mostu *Ćumurija* se nalaze Nedeljko Čabrinović i Vaso Čubrinović. Na drugoj se strani mosta nalazi Danilo Ilić, dok je Gavrilo Princip u blizini mosta *Latinska ćuprija*. Mjere sigurnosti su bile krajnje zabrinjavajuće. Kolonu su činila sveukupno tri vozila marke *Gräf & Stift*. U prvom se vozilu nalaze policajci, u drugom gradonačelnik Curčić i komesar Sarajeva Edmund Gerde, a u trećem Franjo Ferdinand, Sofija i general Oskar Potiorek. Prilikom prolaska kolone vozila kraj Austro-Ugarske banke Nedeljko Čabrinović baca ručnu granatu na vozilo u kojem se nalazi gosti. Ali, par je preživio prvi pokušaj atentata. Nakon duže stanke i savjetovanja, Franjo Ferdinand odlučuje posjetiti ozlijeđene u garnizonskoj bolnici. Prvotni se plan putovanja duž ulice Franje Josipa zamjenjuje ulicom uz Miljacku. Kolona se kreće u istom redosljedu, no prva dva vozila skreću desno u ulicu Franje Josipa. Vozilo u kojem se nalaze prijestolonasljednik, Sofija i Potiorek slijedi ostala dva vozila, ali nakon što je Potiorek zamijetio zabunu nalaže vozaču da se vrati i nastavi uz Miljacku. U trenutku kada je vozač zakočio i planirao se vratiti unazad, Franjo Ferdinand se je nenadano našao točno ispred Gavrila Principa. Princip ispaljuje dva hitca bez da je bilo potrebe za ciljanjem.¹⁹ Slučajno ili ne, bio je ovo presudan trenutak za razvoj budućih događaja.

¹⁸ WEISSENSTEINER, *Franz Ferdinand*, 17-19.

¹⁹ Isto, 23-26.

2.2. Europske diplomatske igre i početak rata

Atentat na prijestolonasljednika Franju Ferdinanda nadvio je taman oblak nad Austro-Ugarskom Monarhijom. Postavlja se niz pitanja, no ne umanjujući pitanje žrtve prijestolonasljednika, jedno od glavnih pitanja jest pitanje opstanka Dvojne Monarhije. Ukoliko bi se velikosrpski pritisak na Monarhiju i dalje tolerirao, tada bi postojala mogućnost postepenog komadanja Austro-Ugarske i njezinog konačnog nestanka s europske političke pozornice. Dinamika odvijanja sljedećih događaja bila je ključna za europsku povijest. Njemačko je Carstvo potpuno očekivano zajamčilo podršku Dvojnoj Monarhiji u njezinim nastojanjima. Ultimatum koji će Austrija predati Srbiji ostavio je i Nijemce u čudu. Nijemcima je bilo potpuno jasno da su upravo Rusi bili ključna karika u razvoju budućih događaja. Naime, ukoliko bi ruski car Nikola II. jednim okom zažmirio na konflikt Srbije i Austro-Ugarske, tada bi se sve riješilo vojnim sukobom lokalnog karaktera. No, u slučaju da se Rusko Carstvo postavi kao zaštitnica Srbije, kao što je to Njemačka bila u slučaju Austro-Ugarske, tada bi na pomolu bio širi europski sukob. Prilikom sastavljanja ultimatumu korišteni su uvjeti za koje se je smatralo kako su Srbiji krajnje neprihvatljivi. Primjerice, zahtjeva se supresija anti-austrijske propagande, anti-austrijskih društava i anti-austrijskih publikacija, dok bi u procesuiranju osumnjičenika Sarajevskog atentata izravno sudjelovali i austrijski službenici. Konačno, ultimatum nije poslan u Njemačku na potvrđivanje jer bi Nijemci zasigurno ocijenili ultimatum kao krajnje ne-diplomatski. Srbiji je zadan rok od četrdeset i osam sati za prihvaćanje ultimatumu. Na divno čuđenje svih, Srbija je prihvatila gotovo sve točke izuzevši dvije, te je bila spremna na diplomatske pregovore. Njemački car je napose bio zadovoljan diplomatskim rješenjem, no austrijski ministri izražavaju nezadovoljstvo s načinom prihvaćanja ultimatumu od strane srpske vlade. Konačno, čini se kako je jedino moguće rješenje austrijsko-srpskih trzavica bio vojni okršaj.²⁰ Između ostalog je i sam general Franz Conrad von Hötzendorf (1852-1925), načelnik glavnog stožera austro-ugarske vojske, iskazao odmah na početku želju za rješavanjem velikosrpskog problema vojnim putem.²¹

Nakon proglašavanja nezadovoljstva s kompromisom postignutim oko ultimatumu, austrijska vlada objavljuje rat Srbiji 28. srpnja 1914. godine. Ruski su se osvajački apetiti ponovno

²⁰ ERGANG, *Europe since Waterloo*, 365-366.

²¹ DUKOVSKI, *Ozrcaljena povijest*, 188.

probudili i objavom je rata započeta ruska mobilizacija. Posljednje će napore glede rješavanja problema diplomatskim putem uložiti Njemačka i Velika Britanija. Britanski je ministar vanjskih poslova, Sir Edward Grey, pokušao spriječiti mobilizaciju Ruskog Carstva jer je znao da će u suprotnom Njemačka ući u rat. No, car Nikola II. nije uspio izdržati pritisak svojih ministara i 29. lipnja obznanjuje mobilizaciju koja je drugim riječima značila objavu rata Austro-Ugarskoj. Istovremeno je njemački kancelar poručio austrijskoj vladi kako će ispuniti svoje savezničke obaveze, ali neće dopustiti da Beč uplete Njemačko Carstvo u sukobe kojima se je jasno protivio. Bila je ovo tek formalna prijetnja kojom se je željelo poručiti kako Njemačka ima vlastite planove. No, pokazat će se kako su napori oko diplomatskog rješenja bili uzaludni. Njemačka je frapantno reagirala na rusku mobilizaciju jer nije željela gubiti vrijeme. Zadaje dvanaestosatni ultimatum Ruskom Carstvu u roku kojeg bi Rusi trebali obustaviti mobilizaciju. Naravno da je ovo bio isključivo formalni akt jer su Nijemci željeli stvoriti prednost tako što će prvi krenuti u ofenzivu. Ruska se vlada nije niti obazirala na njemački ultimatum, već je poslala svoje jedinice u Istočnu Prusku. Službeno je 1. kolovoza 1914. Njemačka objavila rat Ruskom Carstvu. Dan ranije Nijemci šalju ultimatum Francuskoj Republici u kojem zahtijevaju izjašnjenje Francuza o tome hoće li ostati neutralni u slučaju njemačko-ruskog sukoba. Francuzi odgovaraju kako će gledati na vlastite interese što Nijemci iskorištavaju kao povod za objavu rata Francuskoj, dana 3. kolovoza 1914. godine. Britanci su isprva čekali pravu prigodu za objavu rata Njemačkoj. Presudnom će se pokazati upravo Belgija, čije su granice njemački vojnici prekoračili tijekom 4. kolovoza. Britanska je vlada istog trenutka obznanila rat Njemačkom Carstvu. Jedina preostala članica Trojnog saveza, Italija, odlučuje se na politiku čekanja pod izgovorom kako nije dužna sudjelovati u agresorskom ratu.²² Zamisli o lokalnom ratu između Austro-Ugarske i Srbije pokazale su se netočnim. Diplomatska je igra rezultirala porazom, ali pitamo se pod cijenu čega? Iduće nam četiri godine pružaju odgovor na postavljeno pitanje.

²² ERGANG, *Europe since Waterloo*, 366-367.

2.3. Zapadno bojište

Vojne i oružane sukobe tijekom Prvog svjetskog rata pratimo od tzv. „invazije“ na Srbiju i početnog granatiranja Beograda 29. srpnja 1914. godine. Prvi će napad uslijediti 12. kolovoza, a do prvog oružanog sukoba dolazi na fronti koja je okružena dolinom Jadra prema jugu i rijekom Dobravom prema sjeveru, istočno od Drine.²³ Početne bitke Prvog svjetskog rata odvijaju se na rijeci Drini i kod grada Šapca. Proći će gotovo četiri godine do otvaranja posljednje četvrte bitke za Ypres dana 28. rujna 1918. godine. Nešto kasnije, 14. listopada, past će i posljednja granata na belgijski grad Ypres. Dana 10. studenoga 1918. planiran je novi napad Antante, ali će planove poremetiti masovno povlačenje Nijemaca. Konačno je 11. studenoga primirje trebalo stupiti na snagu u 11,00 sati. Dvije minute prije stupanja primirja na snagu poginut će Kanađanin, George Lawrence Price, u blizini mjesta Ville-sur-Haine i ostatak će zapamćen kao posljednji poginuli vojnik Prvog svjetskog rata.²⁴

U početnoj je fazi Prvog svjetskog rata na granici prema Belgiji i Francuskoj raspoređeno sedam njemačkih armija u ukupnoj snazi od 1 485 000 ljudi. Francuska raspoređuje sveukupno petu armiju u snazi od 1 071 000 ljudi. Presudnu će ulogu odigrati Belgijanci predvođeni kraljem Albertom koji na raspolaganju ima 117 000 ljudi. Pristup i način donošenja zapovjedi od strane kralja Alberta ocjenjuje se kao nepromišljen. Belgijanci nisu bili spremni zauzeti ulogu saveznika Francuske što će uvelike učiniti sjever Francuske ranjivijim. Kralj Albert ostaje i dalje pri vlastitim ciljevima i tijekom prelaska njemačkih vojnika u nedjelju, 2. kolovoza 1914., preko njemačko-belgijske granice. Nijemci su spretno pronašli opravdanje za ulazak u Belgiju, naime, isprika je bila dezinformacija proširena od strane Nijemaca o tajnim francuskim planovima napada na Njemačku preko Belgije. Bio je ovo početak brojnih sukoba do kojih će doći na prostoru Belgije tijekom kolovoza 1914. godine. Upornost Belgijanaca u obrani i izvođenju raznih diverzija protiv Nijemaca posredovat će u odmazdi civilnog stanovništva od strane Nijemaca. Zapamćeni su gradovi Louvain, Malines i Termonde koji su uništeni do temelja. Početne bitke u Belgiji nisu narušile njemačke daljnje planove, niti iscrpile vojne resurse. No, njemački pohodi u Belgiji promijenit će moralni smjer rata. Upravo će nepromišljeni pokolji civila pridonijeti stvaranju slike o zvjerstvu Nijemaca, a Belgija će u očima svijeta ostati zapamćena kao „mala“ i

²³ MARIX EVANS, *Bitke Prvog svjetskog rata*, 14.

²⁴ MARIX EVANS, *Bitke Prvog svjetskog rata*, 215-216.

„hrabra“ Belgija. Stvorena je podloga za širenje propagande protiv Nijemaca te u najranijoj fazi rata Nijemci postaju najvećim „neprijateljem“. Veliko iznenađenje za Nijemce bit će bitka kod belgijskog grada Monsa. Bitka kod Monsa (23. kolovoza - 5. rujna 1914.) ujedno je i početak kampanje Britanaca u Prvom svjetskom ratu. Nijemci su još jednom netočno procijenili brzinu kretanja i položaje Britanskih ekspedicijskih snaga (*British Expeditionary Force*, u nastavku BEF). Dana 22. kolovoza 1914. britanski kaplar Edward Thomas ustrijelio je tijekom izvidnice njemačkog časnika. Riječ je o prvom ispaljenom britanskom hitcu u ratu od strane pripadnika irskih kraljevskih draguna. Valja izdvojiti i bitku kod Le Cateaua (26. kolovoza 1914.) te bitku kod Guisea (29-30. kolovoza 1914.) koje su značajne glede oblikovanja i širenja bojišnice.²⁵ Konačno su početnu godinu rata obilježile prva bitka na rijeci Marni (5-12. rujna 1914.) i prva bitka kod belgijskog grada Ypresa (19. listopada - 22. studenoga 1914.). Bitka je na Marni taktički dobivena od strane Francuza i BEF-a, ali presudna je u tome što je prisilila Nijemce na rovovski rat. Prva bitka kod Ypresa slovi kao posljednja veća bitka Zapadne fronte u početnoj godini rata.²⁶ Posljednji okršaj u prvoj bitci kod Ypresa nagovijestio je buduću taktiku pozicijskog ratovanja. Nijemci su po prvi puta prije napada izvršili dvosatno topničko bombardiranje.²⁷ Prvobitna dvosatna bombardiranja prerast će u višednevna, pa čak i višetjedna bombardiranja koja su u taktičkom pogledu bila pogreška jer su najavljivala svaki budući napad. Naposljetku je prvu godinu rata na Zapadnoj bojišnici obilježila uporaba konjaništva, u manjem omjeru topništva, dok su glavno naoružanje vojnika puške i strojnice. Unatoč tome što je na početku većim dijelom riječ o pokretnom ratu i dalje će obje sukobljene strane pretrpjeti velike gubitke što ukazuje na nedostatke u zapovjednom lancu i na zaostalost taktike.

Prvobitne zamisli o ratu koji će biti okončan do Božića počele su blijedjeti. Ratna godina 1915. nije davala naznake o skorom završetku rata. Godina 1915. je važna prije svega zbog prisutnosti višeg stupnja racionalnog planiranja budućih napada. Naravno da detaljnije planiranje napada nije slučajnost, nego je uvjetovano pomanjkanjem granata. Topništvo i granatiranje igraju važnu ulogu prilikom svake bitke. Iscrpljivanje zaliha granata tijekom početne 1914. godine prisilit će obje strane na taktičko promišljanje. Prvotna zamisao masovnih granatiranja, koja nisu imala stvarne ciljeve, gubi smisao. Ukoliko bi i postojali

²⁵ MARIX EVANS, *Bitke Prvog svjetskog rata*, 27, 32, 36.

²⁶ DUKOVSKI, *Ozračljena povijest*, 197, 199.

²⁷ MARIX EVANS, *Bitke Prvog svjetskog rata*, 68.

zacrtni ciljevi granatiranja, nije postojala razvijena i sustavna balistika, to jest navođenje projektila na ciljeve. Pomanjkanje granata pridaje na važnosti i korištenju šrapnela. Šrapnel su projektili prvoklasna opasnost za žive mete tj. vojnike jer prilikom detonacije dolazi do oslobađanja i rasprskavanja metalnih kuglica. Uporaba se je šrapnela u praksi razlikovala od spomenute teorijske namijene. Na početku bitke kod Neuve Chapellea poljsko topništvo BEF-a gađa šrapnelima bodljikavu žicu i rovove Nijemaca. Kronologiju bitaka koje su obilježile ratnu 1915. godinu započinjemo upravo bitkom kod Neuve Chapellea (10. ožujka - 13. ožujka 1915.). Uz napredak u topništvu, ovu je bitku obilježilo i prvotno korištenje zračnog fotografiranja neprijateljskih položaja. Iako zračna fotografiranja tijekom trodnevne bitke i nisu iscrpno korištena uslijed lošeg vremena. Zračna fotografiranja su omogućila sustavno planiranje budućih napada, jer su neprijateljski položaji sada označavani na kartama. Napredak u topništvu uočavamo kroz korištenje tzv. „baražne“ paljbe. Praksa baražne paljbe zadržat će se do kraja rata. Baražnom su paljbom tijekom bitke kod Neuve Chapellea britanske i indijske jedinice odsjekle njemačke jedinice od pozadine što je onemogućilo protunapad te svaki oblik logističke potpore. Naravno, nastanak prakse baražne paljbe nije nastao planski. Nepreciznost je topništva kod obje strane bila izrazita tako da su granate redovito padale iza neprijateljskih linija što je na jednu ruku, prema definiciji, bila baražna paljba. Razlika nastaje u planskom korištenju baražne paljbe koja više neće biti produkt nepreciznosti. Konačno, bitka kod Neuve Chapellea je ukazala i na nedostatke u službi veze i komunikacije. Vojnici su ginuli čekajući zapovijedi iz pozadine, no zapovijedi nisu stizale jer zapovjednici nisu bili dobro informirani o stanju na prvoj crti.²⁸ Bitka kod Neuve Chapellea u globali nije stvorila prednost niti Nijemcima niti BEF-u, ali je utjecala na tijek budućih sukoba. Travanj 1915. godine obilježit će Druga bitka kod Ypresa (22. travnja - 25. svibnja 1915.). Spomenuta je bitka značajna po korištenju otrovnih plinova. Zanimljivo je kako su njemački zarobljenici izvještavali i upozoravali Britance i Francuze o njemačkim planovima korištenja otrovnih plinova, no sve će biti interpretirano na razini laži i obmana. Istinitost izvještaja zarobljenika pokazat će se 22. travnja 1915. godine u poslijepodnevnom satima kada su Nijemci otvorili preko pet tisuća plinskih ventila. Konačno nije ovo bio prvi slučaj korištenja klora od strane Nijemaca. Naime, u siječnju 1915. godine je na Istočnoj fronti, kod Bolimova, po prvi puta korišten otrovni plin. Posljedice djelovanja klora na vojnike su bile pogubne - iritacija očiju, teškoće u disanju i oštećenje plućnog tkiva. Način smrti je bio sličan utapanju, jer bi se pluća napunila tekućinom. Oblaci žuto-zelenog plina tjeroali su vojnike na

²⁸ MARIX EVANS, *Bitke Prvog svjetskog rata*, 72-83.

bijeg, dok su oni neiskusni vojnici, koji su se po prvi put susreli s klorom, gotovo redovito umirali od otrovanja. Naravno, uspjeh korištenja klora je ovisio i o povoljnom strujanju zraka. Riječ je o svojevrsnom dvosjeklom maču koji je bio jednako opasan i za Nijemce.²⁹ Stoga ne čudi što se korištenje plina u Drugoj bitci kod Ypresa naziva i „pokusom“ Nijemaca. Spomenuta je bitka u konačnici odnijela nešto manje od 60 tisuća žrtava na strani BEF-a i oko 35 tisuća žrtava na njemačkoj strani. Nijemci nisu uspjeli zauzeti grad te je tako formiran tzv. Ypreški klin koji će ostati nepromijenjen iduće dvije godine.³⁰

Ratna godina 1916. značajna je zbog dvije velike bitke. Riječ je o Bitci za Verdun (21. veljače - 18. prosinca 1916.) i Bitci na Sommi (1. srpnja - 18. studenoga 1916.). Za opisivanje obje bitke se redovito koristi superlativ „najkrvavije“. U slučaju Verduna je riječ o francuskom gradu okrunjenom sustavom utvrda. Simbolika je Verduna za Francuze bila neupitna što su prepoznali i Nijemci te su stoga pomno odabrali Verdun kao sredstvo iscrpljivanja francuske vojske. General Erich von Falkenhayn (1861 - 1922) uključuje Verdun u svoje planove potpunog iscrpljivanja francuske obrane. Smatrao je kako će Francuzi uložiti sve u obranu Verduna što je bilo tek djelomično točno. O stavu Francuza prema Verdunu najbolje svjedoči izjava zapovjednika Roberta Nivellea od 23. lipnja 1916. godine - *Oni neće proći!* Požrtvovnost je Francuza u obrani Verduna prisilila Britance na poduzimanje vlastitih inicijativa. Britanci donose procjenu kako je bojišnica na rijeci Sommi, formirana 1914. godine, najpogodnije i najmirnije mjesto za ofenzivu na Nijemce. No, Nijemci su ponovno bili korak ispred jer su uredili sustav dubokih bunkera koji su mogli izdržati bombardiranja saveznika. Kišne oluje će odgoditi prvotne napade BEF-a sve do 1. srpnja 1916. godine kada je otvorena Bitka na Sommi.³¹ Osim topničke i baražne paljbe te juriša na strojnice bitku će obilježiti i uporaba tenkova. Dana 13. rujna 1916. godine je poslana vojnicima motivirajuća poruka o korištenju novog i neisprobanog oružja. Prvotne su glasine vojnika naslućivale kako je riječ o velikim mobilnim spremnicima vode. No u stvarnosti je bila riječ o vozilima koja su težila do 28 tona, pokretana su na „nepouzdana“ motor od 105 konjskih snaga i kretala bi se terenom, nimalo metaforično, brzinom puža. Oklop je mogao zaustaviti tek hitac iz oružja malog kalibra. Strojnice su kidale oklop na komadiće, dok je posada bila zaštićena kožnim kacigama i zaštitnim naočalima. Uz sve je ovo vidljivost unutar vozila te izvan vozila bila

²⁹ MARIX EVANS, *Bitke Prvog svjetskog rata*, 90-93.

³⁰ Isto, 99.

³¹ Isto, 119, 122, 123.

minimalna što je često dovodilo do prijateljske vatre.³² Nakon pojave tenkova, koje u ranoj fazi treba razumjeti kao simboličnu i moralnu podršku, Nijemcima sredinom rujna 1916. godine postaje jasno kako neće moći zaustaviti ofenzive Francuza i BEF-a. Konačno je 18. studenog feldmaršal Douglas Haig donio odluku kako su planovi ostvareni i kako je došao kraj bitci na Sommi. Posljedice okršaja na Sommi bile su široke. Francuzi i Britanci su izgubili oko 600 tisuća vojnika, a Nijemci bliže pola milijuna vojnika. Veliki udarac za Nijemce je bila činjenica prema kojoj su izgubili velik dio najiskusnijih postrojbi koje je bilo gotovo nemoguće nadomjestiti. Daljnji će sukobi ukazati na veliki pad kvalitete i standarda njemačkih vojnika. U konačnici je drugi udarac na njemački moral bila obrana Verduna.³³

U okviru 1917. godine izdvojit ćemo najprije bitku kod belgijskog grada Mesena (Messines). Bitka kod Messinesa (7. lipnja - 14. lipnja 1917.) značajna je zbog upotrebe znatne količine eksploziva kojeg su vojnici BEF-a kroz sustav tunela položili ispod njemačkih postrojbi. Na koncu je pet stotina tona eksploziva raspoređeno u dvadeset i jednu minu. Tijekom noći s 6. lipnja na 7. lipanj detoniran je eksploziv koji je i više nego uzdrmao Nijemce, dapače, eksplozija se je osjetila sve do Britanskog otočja. Druga britanska armija pod zapovjedništvom Sir Herberta Plumera iznjedrila je svojevrsnu „Pirovu pobjedu“. Uspjeh ofenzive je neosporan, no žrtve su na britanskoj strani bile nešto veće, nego li na njemačkoj strani. Unatoč velikim gubitcima stvorena je prednost time što su saveznici zauzeli važne položaje, putem kojih su Nijemci topništvom nadzirali grad Ypres.³⁴ Nakon trijumfa Britanaca započet će pripreme za Treću bitku kod Ypresa ili tzv. Bitku kod Passchendaele (31. srpnja - 10. studenoga 1917.). Izdvojit ćemo za početak novi bojni plin koji je u usporedbi s klorom bio manje otrovan - iperit. Iperit je izazivao plikove na koži, te udisanjem i na plućima. Omjer otrovanih i umrlih vojnika je bio znatno povoljniji, no iperit bi i dalje ostavio teške posljedice otrovanja i onesposobio vojnika. Reakcije na njemačko korištenje granata punjenih iperitom neće izostati. Britanci će 17. srpnja započeti bombardiranje koje će trajati do 31. srpnja, prilikom kojeg je iskorišteno preko 4 milijuna granata i 100 tisuća granata punjenih otrovom kloropikrinom. Kada smo kod bojnih plinova, tijekom ove Treće je bitke korišten od strane Nijemaca i difenil klorarsin ili tzv. „plavi križ“, koji se je provlačio i kroz plinske maske i tjerao vojnike na kihanje i povraćanje. Tijekom Treće su bitke Britanci počeli koristiti novu taktiku napada koja je zadavala probleme Nijemcima. Taktika „žabljeg

³² MARIX EVANS, *Bitke Prvog svjetskog rata*, 132-133.

³³ Isto, 138.

³⁴ Isto, 143-145.

skoka“ sastojala se je od naizmjeničnog probijanja više valova vojnika. Dok bi se jedan val ukopavao, drugi bi val prolazio kraj prvoga itd. Naravno, istovremeno je vršena baražna paljba i topnička paljba na njemačke protunapade.³⁵ Udio žrtava Treće bitke kod Ypresa je oko 245 tisuća Britanaca, otprilike 230 tisuća Nijemaca i 8 i pol tisuća Francuza.³⁶ U konačnici je ratna 1917. godina završila i za Antantu i za Središnje sile u očaju.³⁷ Još jednom je donesen zaključak kako su se brojke njemačkih pričuva topile, dok su saveznici u međuvremenu dobili brojčanu prednost uključivanjem SAD-a u Prvi svjetski rat.

Završnu godinu Prvog svjetskog rata započinjemo separatnim mirom potpisanim u ožujku 1918. godine između Rusije i Njemačke.³⁸ Separatni je mir za Nijemce značio zatvaranje Istočnog bojišta i preraspodjelu vojnih kapaciteta prema Zapadnom bojištu. Nijemcima je bilo kristalno jasno kako su tijekom prethodne dvije godine rata izgubili veći dio časničkih i dočasničkih kadrova, ali i kvalitetnih postrojbi. Tijekom 11. studenoga 1917. godine dolazi do sastanka njemačkih vojnih glava kod Monsa. Svrha je sastanak bila donošenje odluke o strategiji koju će Nijemci primijeniti tijekom 1918. godine. Značajniji su prijedlozi o pokretanju napada na Francuze ili o potpunom izbacivanju Britanaca. Prijedlog o izbacivanju Britanaca donio je prevagu. Napadom na spoj francuskog i britanskog sektora planirano je stvoriti štit protiv Francuza na Sommi, a zatim bi njemačke postrojbe očistile sjeverni dio od britanskih jedinica. Na idućem sastanku, 27. prosinca 1917. godine, usuglašeno je pet mogućih ofenzivnih planova - *George*, *Mars*, *Michael*, *Castro* i *Pollux*. General Paul von Hindenburg odlučuje se za plan *Michael* tj. za maloprije spomenutu ofenzivu na Sommi. Dana 21. ožujka 1918. godine započeta je operacija *Michael* u jutarnjim satima. Operacija je otvorena bombardiranjem u pet faza i u vremenskom razmaku od šest sati dolazi do potpunog urušavanja britanske linije otpora. Brzina britanskog povlačenja je iznenadila Nijemce. Naime, Britanci su iza sebe ostavljali već otprije opustošeno područje koje je otežavalo napredovanje Nijemaca. Istovremeno je riječ o području koje nije imalo strateškog značaja. Napredovanje je Nijemaca donosilo sa sobom i skupu cijenu jer su konstantno gubili najbolje jurišne postrojbe i sustavno rastezali logističku potporu što ih je dodatno činilo ranjivijim. Do kraja ožujka Nijemci gube prvotni zamah. Tijekom noći s 24. travnja na 25. travnja izvršen je protunapad britanskih snaga prilikom kojeg su Nijemci u potpunosti odbačeni. Između

³⁵ MARIX EVANS, *Bitke Prvog svjetskog rata*, 158.

³⁶ Isto, 160.

³⁷ DUKOVSKI, *Ozrcaljena povijest*, 210.

³⁸ Isto, 209.

ostaloga je 24. travanj značajan jer je po prvi puta u povijesti došlo do susreta njemačkih A7V i britanskih *Mark IV* tenkova. Posljedice su operacije *Michael* bile 108 tisuća žrtava na britanskoj strani, 77 tisuća francuskih žrtava i oko 239 tisuća njemačkih žrtava.³⁹ Sveukupno je došlo do pet ofenziva generala Ludendorffa tijekom proljetne kampanje Nijemaca. Konačno je uslijedio i odgovor Antante u rasponu od srpnja do studenoga 1918. godine. No ovoga su puta razliku u korist Antante činile svježije američke jedinice pod zapovjedništvom generala Johna J. Pershinga. Ističu se američki marinci koji su u Prvom svjetskom ratu zaradili nadimak *Devil Dogs* (njem. *Teufel Hunden*). Samo će u kolovozu i rujnu preko 600 tisuća njemačkih vojnika biti zarobljeno.⁴⁰ Njemačko je zapovjedništvo još 29. rujna predlagalo završetak rata, a svakim je novim udarcem savezničkih snaga njemački poraz bio bliži. No, njemački je otpor postojao sve do 10. studenoga 1918. kada je započeto masovno povlačenje. Idućeg je dana u 11,00 sati zavladao primirje.⁴¹ Zastori su se na ratnoj pozornici Zapadnog bojišta nakon dugog vremena spustili.

³⁹ MARIX EVANS, *Bitke Prvog svjetskog rata*, 165-169.

⁴⁰ DUKOVSKI, *Ozrcaljena povijest*, 211.

⁴¹ MARIX EVANS, *Bitke Prvog svjetskog rata*, 214, 216.

3. Život vojnika i vojnička svakodnevica

Život je vojnika kroz povijest nosio sa sobom različite zadatke i izazove. No jedna stvar vrijedi za sva povijesna razdoblja, a to je činjenica prema kojoj život vojnika nije bio lagan, a još manje siguran. Vojnici su na dnevnoj bazi prolazili kroz različite terene izloženi hladnoći, bolestima, gladi, nametnicima, ranjavanjima i u najgorem slučaju smrti. Život im nisu olakšavali niti časnici i dočasnici koji su bezbrojnim drilovima nastojali ukloniti svaki oblik ljudskosti iz svojih vojnika i pretvoriti ih u apsolutni borbeni stroj. Razlika je između vojničkog oblika život i civilnog života velika, ali nije ispravno instinktivno dodjeljivati vojničkom životu negativnu konotaciju. Vojni je život u mnogočemu osiguravao vojnicima ono što civilni život nije, primjerice, moralne vrijednosti, avanturu, ratni plijen, pa i ono najosnovnije - hranu, smještaj, odjeću i alkohol. Naravno da se je do početka 20. stoljeća standard života vojnika poboljšao, ali su i dalje prisutne tradicionalne doktrine ratovanja koje će se pokazati pogubnim. Zapovjednici su u teoriji i praksi imali hijerarhijsku prevlast nad svojim vojnicima, ali to ne znači istovremeno da su uvijek znali što čine prilikom donošenja zapovijedi. Ali zapovjednici su i dalje bitni za razumijevanje života vojnika jer su upravo oni u mnogočemu utjecali na život svojih vojnika. Pokornost je vojnika bila odraz discipline i stege, ali među vojnicima postoje i nepisana pravila koja su ulazila u granice dopuštenog i nedopuštenog.⁴² Konačno, Zapadno će bojište ostaviti veliki trag u priči o životu vojnika. Vojnička je svakodnevica Zapadnog bojišta nosila sa sobom brojne izazove koji su pojedinim aspektima bili jedinstveni i stoga je nužno posvetiti veću pažnju životu vojnika na istoj.

3.1. Važnost i značajke Zapadnog bojišta

Geografski gledano, Zapadno se bojište proteže od najsjevernije točke u Sjevernom moru pa sve do najjužnije točke tj. švicarske granice. Kako je riječ o napose dugoj bojišnici, na istoj su pomalo očekivano vladali različiti uvjeti i različiti teren. Dio se bojišnice između belgijske obale tj. općine i grada Nieuwpoorta i otprilike 65 km udaljene francuske općine Armentières proteže kroz vlažan teren Flandrije. Bojišnica se nastavlja oko 30 km duž poteza Armentières

⁴² DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 297.

- Givenchy - Lens. Riječ je o pretežno ruralnom terenu u posjedu francuskih poljoprivrednika, no isti je teren prekriven brojnim starim rudarskim ukopima što će znati iskoristiti Britanci. Slijedi pravac Lens- Lassigny dug otprilike 110km koji je jamčio povoljniju konfiguraciju tla za izgradnju rovova, izuzevši dolinu rijeke Somme. Nadalje se bojišnica nastavlja na potezu Lassigny-Reims u duljini od 80 kilometara. Spomenuti potez po prvi puta sadrži i neravan tj. brdoviti teren pa se tako bojišnica proteže i duž planinskih obronaka i litica. No, teren se ponovno izjednačuje između Reimsa i Argonske šume. Argonska je šuma poprilično zahtjevan dio bojišnice jer je ista isprepletana gustom šumom, brojnim potocima i općenito neravnim terenom. U nastavku bojišnica okružuje važnu utvrdu Verdun i pruža se na jug prema ravnici Woëvre. Preostalih se 160 km bojišnica nastavlja na jug prema Švicarskoj. Opisana ratna pozornica Zapadnog bojišta nije bila prikladna za bitke velikih proporcija, ali to neće spriječiti sukobljene strane.⁴³ Istovremeno su određeni dijelovi bojišnice bili pogodni za ukopavanje rovova, dok su rovovi na dijelovima bojišta u morskoj razini ili ispod nje više podsjećali na kanale za navodnjavanje. Konačno, neke će se od najvećih bitaka Prvog svjetskog rata voditi upravo na močvarnom i vlažnom terenu Zapadnog bojišta.

Raspored se je savezničkih snaga na Zapadnom bojištu tijekom četverogodišnjeg perioda mijenjao, ali ugrubo se može stvoriti predodžba o podijeli sektora fronte. Naime, belgijski vojnici drže rovove na najsjevernijem dijelu bojišnice, to jest područje dugo otprilike 25 kilometara između Nieuwpoorta i područja Ypres Salienta. Britanske su ekspedicijske snage ukopane na liniji dugoj oko 135 kilometara između Ypresa i rijeke Somme. Ostatak su bojišnice od Somme do Švicarske čuvali Francuzi. Francuski je dio bojišnice, južno od Verduna, znatno slabije čuvan jer je glavčina njemačkih, u manjem broju i austrijskih, vojnika koncentrirana na području sjeverno od Verduna. Amerikanci su isprva raspoređivani u britanski i francuski sektor kako bi stekli iskustvo rovovskog ratovanja, ali tijekom 1918. Američke ekspedicijske snage drže oko 130 kilometara bojišnice od Argonske šume prema švicarskoj granici.⁴⁴

Pozornica Zapadnog bojišta ne bi bila potpuna bez spomena tzv. „ničije zemlje“. Ničija je zemlja ustaljeni naziv za prostor bojišta koji se je protezao između sukobljenih rovova. U teoriji je riječ o mizernom teritorijalnom opsegu, koji je u prosjeku bio širok između 90 i 360 metara. Na određenim je dijelovima ničija zemlja bila široka svega 5 do 9 metara, dok je

⁴³ ASHWORTH, *Trench Warfare 1914 - 1918*, 3.

⁴⁴ Isto, 4.

najviše dosezala širinu od otprilike 900 metara.⁴⁵ Konačno, proporcije su ničije zemlje ovisile o samim pravcima pružanja rovova. U praksi je ničija zemlja bila smrtonosna pozornica isprepletana bodljikavom žicom, kraterima granata i leševima poginulih vojnika. Bodljikava je žica postavljana izvan prvog rova na udaljenosti od oko 18 metara. Žica je bila 9 metara široka i nešto manje od jednog metra visoka. U pojedinim je slučajevima postavljana i druga linija bodljikave žice na udaljenosti između 35 i 45 metara od prvog rova. Vojnici su na ničiju zemlju stupali kroz sustave tunela ili kroz ostavljene prolaze u bodljikavoj žici.⁴⁶ Opasnost je prijetila iz neprijateljskih rovova u svako doba dana. No i dalje će brojni nelogični juriši na neprijateljske položaje biti dio ratne pozornice. Osvajanje nekoliko metara ničije zemlje u zamjenu za desetke, stotine ili tisuće izgubljenih vojnika nije imalo toliko taktičku važnost koliko psihološku i moralnu. Naposljetku je osvajanje ničije zemlje bilo u drugom planu jer je stvarni cilj bio zauzeti sektor neprijateljskog rova koji bi poslužio kao odskočna daska za osvajanje daljnjih sektora i dubokog prodora u neprijateljsku pozadinu. No u praksi su rovovi bili dobro promišljeni i izgrađeni te gotovo neosvojivi. Stoga su brojni pokušaji prelaska ničije zemlje završavali upravo na istoj što je stvorilo krajnje ozloglašenu reputaciju ničije zemlje kod svakog pojedinog vojnika.

Zaključno, na ratnoj pozornici Zapadnog bojišta razlikujemo bitke „velikih proporcija“ koje su imale za cilj proboj neprijateljske linije obrane i duboki prodor u neprijateljski teritorij. Primjer takvih bitaka su rijeka Somme, utvrda Verdun ili Passchendaele (Treća bitka kod Ypresa). Na drugoj se strani nalaze redoviti vatreni sukobi i manji pokušaji proboja u neprijateljske položaje. Činjenica je da su tijekom sukoba „manjih proporcija“ vojnici ostajali u vlastitim rovovima. Manji su okršaji bili dio svakodnevne rutine na Zapadnom bojištu, isti se odvijaju u periodima između velikih bitaka, ali i tijekom trajanja velikih bitaka. Upravo su potonji svakodnevni sukobi i pokušaji proboja činili suštinu pojma „rovovskog ratovanja“. Ali u historiografiji se često sva pažnja usmjerava na velike bitke što rovovsku svakodnevnicu stavlja u drugi plan.⁴⁷ Stoga će u nastavku biti naglasak isključivo na rovovskoj svakodnevnicu tj. na rovovskom ratovanju. Pažnja se najprije posvećuje samim rovovima i njihovoj strukturi. Potom slijedi malo istraživanje njemačke rovovske svakodnevnice pomoću neobjavljenih izvora tj. pisama njemačkih vojnika. U konačnici se priča o rovovskoj svakodnevnicu zaokružuje osvrtom na prehranu vojnika, na životne uvjete vojnika te na

⁴⁵ ASHWORTH, *Trench Warfare 1914 - 1918*, 4.

⁴⁶ Isto, 5.

⁴⁷ Isto, 2.

higijenu vojnika. Za kraj valja prihvatiti činjenicu kako je rovovsko ratovanje tokom vremena postalo svojevrsnim sinonimom Zapadnog bojišta, ali istovremeno nije u potpunosti povijesno opravdano koristiti pojam „rovovskog ratovanja“ kao nadređenicu za sve velike bitke Zapadnog bojišta.

3.2. Ratna vojna arhitektura: površinske nastambe i rovovi kao novi dom vojnika

Rovovski ili pozicijski način ratovanja na Zapadnoj bojišnici imao je svoje razloge. Njemački je ratni plan predviđao sporu mobilizaciju Ruskog Carstva, ali dogodilo se je upravo suprotno. Brza mobilizacija Rusije i prodor na prostor Istočne Pruske otupili su njemačku udarnu moć na Zapadnoj fronti. Naime, Nijemci su bili prisiljeni odgovoriti Rusima prebacivanjem dijela vojnih snaga s Zapadnog bojišta na Istočno. Upravo je ovaj čin olakšao taktičku pobjedu Francuza i Britanaca nad Nijemcima tijekom Bitke na Marni (rujan 1914.) što je rezultiralo okončanjem mobilnog rata na Zapadu i označilo početak rovovskog rata koji će se nastaviti sve do potpisivanja primirja 1918. godine.⁴⁸ Presudu o rovovskom načinu ratovanja donio je načelnik Glavnog stožera njemačke vojske, Erich von Falkenhayn (1861-1922), u trenutku kada je odlučio da njemačke snage moraju pod svaku cijenu zadržati osvojene posjede u Belgiji i Francuskoj. Ipak su si Nijemci mogli priuštiti politiku čekanja, jer su Francuzi bili oni koji su trebali oslobađati vlastiti teritorij. Dok su Nijemci radili na sustavnom ukopavanju položaja i fortifikaciji linije obrane, Francuzi i Britanci su uzaludno pokušavali probiti njemačke položaje. S vremenom će se i Saveznici odlučiti na utvrđivanje položaja koji su u teoriji trebali poslužiti kao odskočna daska za zadavanje budućeg odlučujućeg udarca. Nijemci su taktički bili u znatnoj prednosti jer su, na inače ravničarskom prostoru Flandrije, u svojim rukama držali glavninu uzvišenih točaka tj. brda. Između ostalog, Nijemci su imali kakvu-takvu privilegiju biranja položaja na kojima će se ukopati jer su se prvi odlučili na kopanje rovova. Uzvišeni njemački položaji značili su za Britance potpunu suprotnost. Budući da su Britanci primarno štitili položaje u Belgiji i sjevernoj Francuskoj sve do rijeke Somme na jugu, isti su se morali suočiti s krajnje nepovoljnom i vlažnom

⁴⁸ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 595.

konfiguracijom terena. Kako je kopanje rovova od strane Britanaca ujedno značilo i stalnu borbu s vodom, blatom i urušavanjem tla početkom je 1915. promijenjena metoda kopanja rovova. Stara se metoda ukopavanja rovova u tlo napušta tako što se sada rov ukopava na dubinu od 30 do 60 centimetara, ukoliko je to potrebno, a ostatak se rova grad iznad tla pomoću pješčanih vreća. Vreće su rijetko punjene pijeskom, češće s lako dostupnim materijalima tj. zemljom ili glinom. Dotični su rovovi bili duboki između 2 i 2,5 metra, a široki između 1,8 i 2,1 metara. Na vrlo vlažnim i močvarnim područjima grade se betonski rovovi. No, unatoč brojim prilagodbama konfiguraciji terena, svi su rovovi (njemački, britanski i francuski) slijedili isti princip izgradnje. Tako je nastao i sofisticirani vokabular za imenovanje pojedinih dijelova rovova. Prednji dio rova, koji je načinjen od pješčanih vreća i nalazi se na strani rova bližoj neprijatelju te se proteže iznad samog rova, naziva se *parapet* (prsobran). Parapet je obično bio visok oko 3 metra, a dio parapeta iznad samog rova je visok između 60 i 90 centimetara. Kako vojnici nisu bili visoki 3 metra, redovito se gradi i tzv. *stepenica za paljbu* koja je visoka između 60 i 90 centimetara. Stepenicu napose koriste vojnici na straži ili cijela postrojba u slučaju obrane od neprijateljskog juriša. Stražnja strana rova ili strana udaljenija od neprijatelja naziva se *parados*. Parados je, slično kao i prednja strana rova, građen pomoću pješčanih vreća, ali u slučaju terena na kojem ne postoji opasnost od urušavanja stražnje strane rova, uslijed velike količine padalina, pješčane se vreće ne koriste. No u svakom je slučaju bilo poželjno obložiti obje strane rova kako bi se minimalizirali izgledi urušavanja. Uz pješčane se vreće koriste i drugi materijali za učvršćivanje rovova, primjerice trupci stabala ili granje, ali ne i kamenje. Nadalje, sustav rovova nikada nije građen u jednoj ravnoj liniji, već se rovovi dijele u manje sekcije poput svojevrsnog labirinta. Neisprekidani dijelovi rova tj. dijelovi u ravnoj liniji bili su dugi najviše 9 metara, a isti se nazivaju *odjeljak za paljbu (firebay)*. Nijemci i Britanci koriste spomenuti princip rovova, dok Francuzi preferiraju rovove u jednom „cik-cak“ pravcu. Manje je poznata činjenica kako su postojali i uski rovovi za špijunažu i prisluškivanje neprijatelja. Riječ je o tzv. *sapama* ili približnicama koje su prodirale još dublje u „ničiju zemlju“. Sape su bile uski prolazi dugi između 18 i 27 metara. Obično su dva ili tri vojnika odlazili sapom do izolirane pozicije u kojoj bi provodili noćne sate špijunirajući neprijatelja. Kao izolirane su pozicije često korišteni artiljerijski krateri pa je tako redovito dolazilo do prolijevanja krvi samo kako bi se osvojio krater za izgradnju nove sape. Konačno, ono što je rovove činilo pravim sustavom jest mreža daljnjih rovova koja se je protezala iza prve crte. Iza prvog rova ili tzv. *paljbenog rova* proteže se drugi ili tzv. *pomoćni rov* te na kraju razlikujemo i treći ili tzv. *rezervni rov*. Nijemci su još jednom odlazili korak dalje tako što su imali primjere sustava

rovova sačinjenih od deset linija rovova. Svi se rovovi iza paljbenog rova grade prema istom „cik-cak“ principu, ali se izostavlja stepenica za paljbu.⁴⁹ Podrobniji opis njemačkih rovova pronalazimo u periodici *Der Schützengraben* koju izdaje njemački 14. rezervni korpus. Rovovi su dovoljno široki da samo jedna osoba može hodati kroz njih u jednome pravcu. Bočni su zidovi obloženi sa snopovima pruća (*fascēs*) i mrežom od žice. Nakon svakih deset metara nailazi oštri zavoj unazad u kojem se nalazi posebni strjeljački položaj iz kojeg se sprječava bočna paljba na prvu crtu. U prednjoj se strani rova ili u tzv. parapetu nalaze ulazi u svojevrsna skloništa (nastambe). Improvizirani su poštanski uredi također ukopani u parapet, ali su isti učvršćeni debelim stupovima i daskama te pokriveni travom kako bi ih neprijatelji teže locirali.⁵⁰ Konačno, ovi su poštanski uredi građeni tako da budu što bolje skriveni, dok je jedna ispaljena granata bila dovoljna za uništavanje istih. Ali artiljerijska paljba nije gađala prvu crtu zbog velike nepreciznosti tako da su poštanski uredi, napose važni za komunikaciju, na jednu ruku bili najsigurniji i najefektivniji na prvoj crti.

Novi domovi vojnika nisu bili potpuni, ukoliko isti nisu vojnicima pružali „krov iznad glave“. Rovovi kao takvi nisu bili natkriveni, ali su zabilježeni primjeri individualnih pothvata glede natkrivanja rovova. Vojnici bi vrlo jednostavno improvizirali tako što bi posložili komade drveća iznad rovova tj. od paradosa do parapeta, u nekim slučajevima su raspolagali i s valovitim metalnim pločama ili su rastegnuli ceradu iznad rova. Daljnji su primjer domova vojnika bile rupe ili, nazovimo ih, brlozi koji su ukopavani u bočne strane rovova. Vojnici bi zatim zamotani u podloge za spavanje pokušali odspavati, ako je to uopće bilo moguće, u svojim malim brlozima. Brlozi su ukopavani paralelno s prolazom kroz rov ili okomito u zemlju tako da su noge vojnika uvijek virile u rov. O činjenici koliko je ova praksa bila sigurna za stabilnost rovova najbolji svjedoči podatak prema kojem su Britanci i Nijemci, barem u teoriji, zabranili izradu ovakvih nastamba, dok su Francuzi istu praksu odobravali. Na koncu je teško obuhvatiti i opisati sve vojničke nastambe u rovovima jer nije postojala standardizirana praksa izgradnje smještaja. Drugim riječima, svaki je vojnik bio sam svoj majstor. Konačno, pogrešno je pretpostaviti kako su ove nastambe bile nedovoljno sigurne. Naime, opisane se nastambe (brlozi i natkriveni rovovi) grade isključivo u tzv. paljbenim rovovima tj. na prvoj crti. Zašto? Artiljerija nije imala praksu granatiranja prve crte jer je postojala visoka mogućnost prijateljske vatre. Upravo su rovovi u pozadini bili glavni „plijen“ artiljerije, stoga je bilo preko potrebno ukopavati nastambe duboko ispod zemlje. Tako su

⁴⁹ ELLIS, *Eye ~ Deep in Hell*, 10-16.

⁵⁰ HAUPTMANN, B., „Eine Stunde im Schützengraben“, 43-44.

nastajali pravi „rudnici“ tj. zemunice koje su dosezale dubinu od 9 do 12 metara. Lakša su stambena opcija, koja nije uključivala kopanje, bili prenamijenjeni podrumi u razrušenim selima i gradovima. Posebno su cijenjene komore koje su se nalazile pod crkvama. Nijemci su sloveli kao posebno dobri graditelj interijera i nastamba. Unatoč tome, njemački se smještaji u paljbenim rovovima na razlikuju od onih britanskih ili francuski. Razliku su činili udaljeniji rovovi u kojima je akomodacija bila zavidna. Izdvaja se primjer njemačkih zemunica u dolini rijeke Somme tijekom 1916. godine. Riječ je o zemunicama dubokim od 9 do 12 metara, međusobno povezanim sustavom tunela, pa čak i željezničkom mrežom. Zemunice su bile opremljene električnom rasvjetom i sustavom ventilacije u svakoj sobi. Zidovi su bili obloženi, a pod je bio prekriven daskama tj. u časničkim sobama i tepihom.⁵¹

Za kraj je nužno razjasniti vremenski omjer koji su vojnici provodili u paljbenim rovovima te izvan istih. Samo zato što je riječ o rovovima kao novim domovima vojnika, to ne znači ujedno da je jedan vojnik boravio cijelo vrijeme trajanja rata u istom sektoru rova, pa i u istom rovu kao takvome. Naime, vojnici su mogli s nestrpljenjem očekivati trenutak kada će ih se povući iz prvog rova i premjestiti u rezervne rovove ili poslati izravno u kampove za odmor. Sve su sukobljene strane slijedile isti obrazac prema kojem su vojnici određeni period provodili u službi (na prvoj crti), zatim u rezervi te na koncu su imali znatno kraći period za odmor. No razlika je bila jedino u vremenskom trajanju spomenutih perioda u službi, u rezervi i na odmoru. Proizlazi zaključak kako veći dio vojnika nikada niti nije vidio neprijatelja. Britanski su vojnici mogli očekivati kako će u roku od dva mjeseca služiti u četiri ili više različitih sektora, dok je kod Nijemaca situacija bila drugačija. Njemački su vojnici provodili znatno više vremena na jednom mjestu. Najbolji je primjer *Prva bavarska rezervna divizija* koja se je sukobila s Kanađanima u travnju 1917. godine, a dotična se je nalazila na istom položaju od početka rata. Razlog ovakvome pristupu jest činjenica prema kojoj su Nijemci bili brojčano podložni u ljudstvu spram svojih neprijatelja.⁵²

⁵¹ ELLIS, *Eye ~ Deep in Hell*, 16-20.

⁵² Isto, 27-29.

3.3. Rovovska svakodnevnica i slobodno vrijeme vojnika na bojištu: dužnosti, odmor, zabava i prehrana

Rovovska je svakodnevnica na Zapadnom bojištu započela u trenutku kada su sukobljene strane shvatile kako se planovi o okončanju ratnog sukoba do Božića 1914. godine neće ostvariti. Tako da nije ispravno ubrajati period od kolovoza 1914. do početka 1915. godine u pojam rovovske svakodnevnicke. Konačno, svaki je pojedini vojnik morao provesti određeni period na istoj lokaciji u rovu kako bi boravak u rovu postao njegovom svakodnevnicom. Između ostalog je „ljudski“ imati određene rituale koji čine svakodnevnicu. Upravo su pisma vojnika, ratni dnevници, memoari (sjećanja) i zapažanja časnika najvredniji povijesni izvori za proučavanje vojničke svakodnevnicke, tako ćemo se u nastavku primarno služiti neobjavljenim izvorima (ali ne ujedno i arhivskim) koji su dostupni na internetu.⁵³ Ponajprije je naglasak na vojničkim pismima iz njemačkog govornog područja, koja su tokom vremena transkribirana i digitalizirana te pohranjena u internetske digitalne baze.

Svakodnevnica je njemačkih vojnika, preciznije topništva, započinjala buđenjem u 06:30 sati ujutro te ispijanjem kave ili čaja. U trenutku kada su kazaljke na satu pokazale 07:00 sati službeno je započinjala vojnička dužnost. Vojnik je u sljedećih jedanaest sati obnašao svoju dužnost tj. izvršavao naredbe nadređenog časnika. Dužnost je službeno završavala u 18:00 sati nakon čega je slijedilo prozivanje vojnika (apel). Ostatak bi se večeri provodilo u iščekivanju pošte tj. pisama i paketa upućenih vojnicima od njihovih najbližih te uz razne druge društvene aktivnosti. Naravno, vojnike je cijelo vrijeme nadzirao odgovorni dočasnik ili časnik. Tako se je primjerice „vođa topništva“ (*Geschützführer*) brinuo da se svi vojnici ujutro probude i stupe na dužnost. Jedan je od *Geschützführera* njemačkog topništva bio i Walter Emmerich (7. korpus - 23. divizija - 12. pukovnija poljskog topništva - 4. baterija).⁵⁴ Na koncu ne možemo isključiti i noć kao dio vojničke svakodnevnicke. Naime, noćni period nije značio obustavu sukoba i kolektivni odlazak na spavanje, dapače, noć je u mnogim slučajevima skrivala žestoke sukobe. Vojnik Johannes Wierich (8. korpus - 16. pješaka divizija- 29. pješaki bataljun) opisuje noćne poslove, to jest noćno popravljanje rovova.

⁵³ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 319.

⁵⁴ MSPT, 3.2011.3531, *Walter Emmerich an seine Schwester am 15.11.1915*, pristup ostvaren 10.8.2021., https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/brief.html?action=detail&what=letter&id=1884&le_keyword=B%C3%BCcher,%20Literatur

Naoružan puškom i lopatom (štihačom) ili motikom, vojnik odlazi u noćni obilazak rovova i sanaciju nastale štete. Noć su obasjavale crvene, žute ili zelene „svjetleće kugle“ tj. ispaljene baklje ili neprijateljski reflektori što je jamčilo određenu vidljivost. Noću se je ujedno smrad brojnih leševa intenzivirao, ali se istovremeno leševi ne zakapaju jer danju prijete opasnost iz neprijateljskog rova, dok je noću slaba vidljivost.⁵⁵ Isti nam vojnik pruža uvid i u proces držanja noćne straže. Vojnici koji drže noćnu stražu bude se u 12:00 sati tj. u podne. Nakon buđenja slijedi uobičajena rutina. Noćna straža započinje u 19:00 sati te prvi interval straže traje do 23:00 sata. Nakon toga vojnik ima pravo odmoriti tj. odspavati dva sata, ali su vojnici u praksi iskorištavali ovo „slobodno“ vrijeme na popravljnje oštećenih dijelova rovova. Potom se ponovno drži noćna straža od 01:00 do 03:00 sata ujutro. Konačno, po završetku straže vojnik odlazi na spavanje u 04:00 ili 05:00 sati, ovisno o okolnostima.⁵⁶

Nedjelja je bila jedini dan u tjednu kada su si vojnici na rezervnim položajima (rovovima) mogli priuštiti kakav-takav odmor. Vojnici ustaju nedjeljom u 07:00 sati, kasnije se u 10:45 sati odlazi na svetu misu u najbližu crkvu. Poslijepodne se provodi ispijajući kavu ili pivo uz različite aktivnosti poput kartanja, primjerice, nailazimo na spomen kartaće igre tarok. Naposljetku se predvečer održavaju vježbe tzv. *paradnog marša*, popraćene vojnom glazbom, s kojima se vojnici pripremaju za nove marševe koji slijede idući dan. Posljednja je nedjeljna aktivnost pakiranje vojničkih ranaca te podjela streljiva. Novi se vojnički „radni“ tjedan otvara ranojutarnjim polaskom na marš u nepoznato.⁵⁷ Nailazimo na različite opise marševa pa je tako poručnik Wolfgang Panzer (55./56. pješački bataljun) opisao jedan, nazovimo ga, marš laganijeg tempa. Marš je bio laganiji jer su vojnici imali, nakon dva sata u pokretu, pravo na odmor. Najbliža su stabla bila privremeno odmaralište vojnika, a travnate površine najudobniji ležaj. Tijekom odmora vojnici imaju prostora za razne aktivnosti, primjerice,

⁵⁵ MSPT, 3.2009.0064, *Johannes Wierich an seine Familie am 30.05.1915*, pristup ostvaren 10.8.2021., https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/brief.html?action=detail&what=letter&id=1734&le_keyword=Dienstag%20Front

⁵⁶ MSPT, 3.2009.0064, *Johannes Wierich an seine Familie am 06.06.1915*, pristup ostvaren 10.8.2021., https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/brief.html?action=detail&what=letter&id=1736&le_keyword=Dienstag%20Front

⁵⁷ MSPT, 3.2009.0497, *Karl Linder an seine Eltern am 04.02.1915*, pristup ostvaren 10.8.2021., https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/brief.html?action=detail&what=letter&id=1772&le_keyword=Alkohol

poručnik je Panzer puštao vojne konje na ispašu.⁵⁸ Naravno da se između marševa tj. tijekom vremena za odmor dijele i dnevne porcije. Poručnik Karl Linder (12. bavarska pješačka pukovnija „Prinz Arnulf“) opisuje jednu takvu dnevnu porciju koja se sastoji od juhe s rižom i kuhanim mesom (*Kesselfleisch*) te od kruha i kave.⁵⁹ Drugu su stranu medalje činili iscrpljujući višednevni marševi. Jedan takav marš u trajanju od sedamnaest dana opisuju vojnik Richard Wientzek (117. pješačka divizija - 11. rezervni pješački bataljun). Riječ je o dugih sedamnaest dana koje je Wientzek proveo u pokretu, bez mogućnosti za spavanjem, presvlačenjem uniforme ili za pranjem tijela.⁶⁰ Wientzek je ponudio nadasve stvarnosti blizak opis jer u gotovo svim pismima vojnici pišu kako su dobro i kako su sretni. No stvarnost je zasigurno bila drugačija jer je naposljetku riječ o vojnicima koji nisu smjeli pokazivati slabosti, pogotovo ne pred najbližima (roditeljima, prijateljima, braćom i sestrama te poznanicima) koji su već ionako strepili.

Konačno, o svakodnevnicima na prvoj crti saznajemo malo toga. Razlozi su tome očiti, a iste je u jednom pismu sročio Moritz Rothschild (4. bavarski rezervni pješački bataljun). Naime, vojnici na prvoj crti nemaju vremena za pisanje pisama jer im prijete stalna opasnost. Jedino se je moglo izdvojiti malo vremena u večernjim satima. Isto tako nemaju mogućnost sudjelovanja na bilo kakvim proslavama, dok je jedina želja svih vojnika da se pobjedonosno vrate u svoju domovinu.⁶¹ Budući da su spomenute proslave, valja razjasniti kako su blagdani i rođendani bili glavna zabava vojničke svakodnevnice. U pismu Rudolfa Emmericha (26. rezervni korpus - 51. divizija - 233. rezervni pješački bataljun) nailazimo na opis proslave Božića. Cijeli bi bataljun najprije odlazio na svetu misu u obližnju crkvu, zatim je slijedio svečani ručak koji se je sastojao od mesne štruce, krumpir salate i crvenog kupusa. Od 15:00 je sati započinjala božićna proslava, a za dobar su se ugođaj brinule glazbene postrojbe. Vojnici su pjevali, časnici su držali govore, dijelili su se pokloni (lule za pušenje, električne

⁵⁸ MSPT, 3.2012.2822, *Wolfgang Panzer an seine Eltern und Geschwister am 30.05.1918*, pristup ostvaren 10.8.2021., https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/brief.html?action=detail&what=letter&id=2142&le_keyword=Alkohol

⁵⁹ MSPT, 3.2009.0497, *Karl Linder an seine Eltern am 04.02.1915*, pristup ostvaren 10.8.2021., https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/brief.html?action=detail&what=letter&id=1772&le_keyword=Alkohol

⁶⁰ MSPT, 3.2002.9073, *Richard Wientzek an eine Bekannte am 11.10.1915*, pristup ostvaren 10.8.2021., https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/brief.html?action=detail&what=letter&id=1615&le_keyword=Belastungen,%20Stress

⁶¹ MSPT, 3.2002.9085, *Moritz Rothschild an eine Brieffreundin am 24.09.1915*, pristup ostvaren 10.8.2021., https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/brief.html?action=detail&what=letter&id=1626&le_keyword=Belastungen,%20Stress

lampe, cigaršpicevi ili muštikle, cigare i pivo). Nakon što su časnici napustili proslavu uslijedio bi ples. Proslava je trajala sve dok su postojale zalihe piva, no iste su bile dobro odmjerene jer je već u 23:00 sata bio razlaz i odlazak na spavanje.⁶² Proslava se Silvestrovog znatno ne razlikuju. Naglasak je bio ponajprije na alkoholu pa se tako uz „standardno“ pivo konzumira i šampanjac, ali i punč i grog.⁶³ Uživanje u glazbi i pjevanje vojničkih je pjesama bio također dio svakodnevnice. Posebno je vrijedno pismo Karla Friedea, koje je usmjerio svojoj prijateljici. Naime, u dotičnom se pismu citira vojnička pjesma *Argonnerwaldlied*.⁶⁴ Uz već spomenuto kartanje, među vojnicima su popularne i druge društvene igre pa tako pronalazimo podatak kako su vojnici u večernjim satima obožavali igrati domino i mlin.⁶⁵ Između ostalog je i čitanje zastupljeno kao aktivnost u slobodno vrijeme. Uz novine i žurnale pojedini vojnici čitaju i romane. Primjerice je vojnik Friedrich Spemann čitao roman *Der Roland von Berlin* čiji je autor Willibald Alexis ili roman *Das Jüngste Gericht* autora Waltera Bloema.⁶⁶ Jedna je stvar sigurna, a to činjenica kako vojnicima nije trebalo puno da se zabave jer je naposljetku zabava umanjivala ratnu stvarnost.

Vojna svakodnevnica i slobodno vrijeme vojnika ne bi bili upotpunjeni bez da se pažnja ne posveti prehrani vojnika. Unos je hranjivih tvari i kalorija dio ljudske svakodnevnice, ali u slučaju vojnih aktivnosti hrana poprima sasvim važnije značenje. Hrana je glavni pokretač vojnika. Ukoliko bi opskrba vojnika hranom bila obustavljena, odgovorni bi zapovjednik stavio puno toga na kocku. Ponajprije vlastiti ugled među svojim vojnicima, a zatim i poslušnost te odanost vojnika. Drugim riječima, zapovjednik koji je ostavio vlastite vojnike

⁶² MSPT, 3.2011.3532, *Rudolf Emmerich an seine Eltern am 26.12.1915*, pristup ostvaren 10.8.2021., https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/brief.html?action=detail&what=letter&id=1901&le_keyword=Alkohol

⁶³ MSPT, 3.2012.2822, *Wolfgang Panzer an seine Eltern und Geschwister am 01.01.1917*, pristup ostvaren 10.8.2021., https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/brief.html?action=detail&what=letter&id=2091&le_keyword=Alkohol

⁶⁴ MSPT, 3.2002.9011, *Karl Friede an eine Freundin am 16.2.1917*, pristup ostvaren 10.8.2021., https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/brief.html?action=detail&what=letter&id=1455&tn_name=Argonnenwald

⁶⁵ MSPT, 3.2012.2822, *Wolfgang Panzer an seinen Bruder am 26.02.1915*, pristup ostvaren 10.8.2021., https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/brief.html?action=detail&what=letter&id=2075&le_keyword=B%C3%BCcher,%20Literatur

⁶⁶ MSPT, 3.2002.9143, *Friedrich Spemann an seine Mutter am 28.03.1918*, pristup ostvaren 10.8.2021., https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/brief.html?action=detail&what=letter&id=1700&le_keyword=B%C3%BCcher,%20Literatur

gladnima, gubio je svaku bitku unaprijed.⁶⁷ Konačno, potrebe za dnevnim unosom kalorija ovise o razini zadatka vojnika i o dnevnoj potrošnji kalorija. Primijenimo li ovaj princip na vojne aktivnosti na Zapadnom bojištu jedna nam stvar postaje kristalno jasna, a to je činjenica da hrane nikada nije bilo dovoljno. Fizički su poslovi poput kopanja rovova, održavanja rovova, postavljanja bodljikave žice ili prenošenja teške opreme (streljiva, spremnika s vodom ili obroka) kroz sustav rovova nedvojbeno iscrpljivali vojnike.⁶⁸ Pa i samo je hodanje kroz blatne rovove bilo izazovno. Britanski su, nazovimo ih, nutricionisti izračunali kako je svaki vojnik trebao dnevno unijeti 3 574 kalorija, no niti to nije bilo dovoljno.⁶⁹ Ne treba zaboraviti niti na jednako važnu hidrataciju vojnika. Unatoč činjenici kako su vojnici nosili sa sobom četurice za vodu, u većoj su mjeri ovisili o dnevnoj distribuciji vode na bojište. Voda je distribuirana do četurica vojnika pomoću spremnika tj. kanistara za gorivo napunjenih vodom. Raznim se je kemikalijama nastojalo ukloniti okus benzina iz vode za piće. Svaki je vojnik ovisio sam o sebi kada je u pitanju omjer konzumiranja vode iz četurice. No u slučajevima nestašice pitke vode, mnogi su se vojnici u očaju žeđi iskušali u sakupljanju vode iz brojnih artiljerijskih kratera. Voda je iz kratera u najmanju ruku pogubna jer je riječ o vodi koja je bila ustajala, otrovana plinom te otrovana truplima poginulih vojnika ili životinja. Posljedica je unošenja neprokuhane vode gotovo redovito bila dizenterija.⁷⁰ Apsurd je time veći što bi dizenterija dodatno iscrpljivala vojnike i istovremeno bi vojnici zbog probavnih smetnji dodatno gubili tekućinu. Valja napomenuti kako su vojnici poznavali princip prokuhavanja vode, ali često nisu imali uvijete za paljenjem vatre što zbog nedostupnosti materijala za potpalu, što zbog mogućnosti za odavanjem položaja neprijatelju, što zbog namočenosti terena.

Britanci razlikuju tijekom rata tzv. „vlažne“ i „suhe“ obroke. Britanski vlažni obroci (trebaju se kuhati) uključuju zobenu kašu, juhu, slaninu i čaj. Suhe obroke (ne trebaju se kuhati) čine kruh, tvrdi biskvit (kolačić), usoljena govedina, sir i maslac. Razlikujemo i tzv. *Iron Rations* ili željezne obroke koji su konzumirani samo u hitnim slučajevima te isti sadrže konzervu usoljene govedine, biskvit, šećer i čaj. Spomenuti je obrok otvaran tek uz odobrenje tj. naredbu zapovjednika.⁷¹ Američka vojska u trenutku ulaska u Prvi svjetski rat raspolaže s tzv. „rezervnim obrocima“ (*Reserve Ration*). Svaki je vojnik nosio sa sobom dva rezervna obroka

⁶⁷ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 339.

⁶⁸ HICKS, *War in the Trenches*, 12-13.

⁶⁹ Isto, 14.

⁷⁰ Isto, 15.

⁷¹ Isto, 14.

koji su konzumirani isključivo u slučaju da je iz nekog razloga spriječena ili obustavljena dnevna dostava svježe hrane tj. porcija. Razlika je između obroka i porcija u tome što su obroci dodjeljivani vojnicima unaprijed kao dio vojničke opreme te su vojnici iste konzumirali i kuhali prema potrebi individualno, dok je porcije dijelila na dnevnoj bazi vojna ili tzv. poljska kuhinja. Rezervni se obroci sastoje od 0,5 kg konzerviranog mesa, 0,5 kg tvrdog kruha, dva paketića šećera od 11 g i paketić kave od 35 g. U ovom trenutku Amerikanci nisu raspolagali s tzv. „hitnim obrocima“ (*Emergency Ration*). Tek je 6. lipnja 1918. stožer generala Pershinga uputio zahtjev za dostavom milijun „hitnih obroka“ što će u rujnu popratiti s dodatnih 3 milijuna obroka. Proizvodnja je tekla usporeno jer je isti „hitni obrok“, nazvan „Chocolate Emergency Ration“, zabranjen u studenome 1913. nakon što nije prošao ispit kvalitete tj. izazivao je mučninu kod vojnika. Prvotna narudžba od milijun obroka je ispostavljena do listopada 1918., ali će ista stići u Francusku po završetku rata. Ukoliko usporedimo „rezervni obrok“ s „hitnim obrokom“, dolazimo do zaključka kako je jedan rezervni obrok težio oko 88 grama, dok je hitni obrok težio 45 grama. Dakako da je rezervni obrok imao veću nutritivnu vrijednost, no procjenjuje se kako je hitan obrok bio dovoljan za period od dva do tri dana. Naposljetku je glavna zamisao ovih obroka bila da budu što lakši i kompaktni za nošenje, dok su njihova hranjiva vrijednost i dnevne potrebe za kalorijama vojnika stavljene u drugi plan. Njihovo je konzumiranje bilo svedeno na iznimne situacije tj. na „crne dane“ kada dnevne porcije obroka nisu dostavljene vojnicima. U praksi su vojnici zasigurno ostajali gladni.⁷²

Uzmemo li u obzir činjenicu prema kojoj su žene bile nositeljice kućanstva pa tako i kuhinje, u periodu prije Prvog svjetskog rata, u tome slučaju možemo sa svakim pravom pretpostaviti kako većina mobiliziranih muškaraca nije posjedovala niti osnovne kulinarske vještine. Navedenoj pretpostavci idu u prilog brojni recepti koji će osvanuti u dnevnim tiskovinama i biti usmjereni vojnicima na bojištu. Nijemci će otići korak dalje tako što će 1915. godine napisati kuharicu *par excellence*, naravno, namijenjenu upravo vojnicima u rovovima. Autor je spomenute kuharice Hans Werder, a službeni naziv iste glasi *Kochbuch für den Schützengraben* ili u prijevodu „kuharica za rov“. U kuharici pronalazimo recepte za pripremu pečenke (od kokoši, goluba, patke i guske); kotleta (od svinjetine, ovčetine i teletine); ragua; ribe (štuke, smuđa, grgeča, šarana, jegulje, haringe); jaja (jaje na oko, poširano jaje, ukiseljena jaja, kajganu); jela od krumpira (prženi krumpir, uštipke od krumpira, pire krumpir, krumpir

⁷² BROWN, „The U. S. Army Emergency Ration“, 656 - 660.

salatu); umake (bešamel umak, umak od haringe, senf umak; nizozemski umak, umak od rajčice); jela od riže (rižoto, riža s jabukama); jela od povrća (od kupusa, šparoga, cikoriје, špinata, kelja, crvenog kupusa, bijelog kupusa, cvjetače, blitve, graška, graha i leće) i jela od jabuka (kašu od jabuka, kolač od jabuka).⁷³ Postavlja se pitanje je li je kuharica usmjerena izravno vojnicima ili ne? Ponajprije je riječ o jednostavnijim receptima koji ne zahtijevaju previše vremena i sastojaka, a upute su poglavito detaljne i napisane za početnike. Redovito se navodi okvirno vrijeme potrebno za pripremu te „kuharski“ savjeti za pojedina jela. U konačnici se postavlja pitanje jesu li poljske kuhinje uopće mogle pripremati nabrojana jela? Odgovor je vrlo jasan - nisu, jer su iste pripremale porcije za više stotina i tisuća vojnika, a jela poput kajgane ili pečenke od patke podrazumijevaju više tona namirnica koje bi se trebalo redovito dostavljati. Problem je u tome što je riječ o lako kvarljivim namirnicama tako da je ispravno zaključiti kako poljske kuhinje ili njemačke *Gulaschkanone* nisu koristile recepte iz kuharice. Jedino logično objašnjenje jest da su vojnici koristili recepte iz kuharice. Vojnici su u slobodnom vremenu mogli odstrijeliti goluba, uhvatiti patku ili gusku u ruralnim područjima, isto su tako mogli upecati šarana ili štuku, ali i ubrati jabuke što im je bilo sasvim dovoljno za pripremu jednostavnog jela. Jedna je stvar nedvojbeno, a to je činjenica da su vojnici bili gladni unatoč dnevnim porcijama.

3. 4. Životni uvjeti vojnika: higijena, rovovsko stopalo, nametnici i bolesti

Higijenski su uvjeti na Zapadnom bojištu bili blagorečeno nehumani. Kako je riječ o terenu koji se nalazi većim dijelom u razini mora ili ispod razine mora, svaka je obilnija količina padalina značila potop rovova i stvaranje dubokog blata. Blato, koje je gutalo stopala vojnika sve do gležnja, zajedno je u kombinaciji s vodom, koja je znala narasti do pojasa pa i u nekim slučajevima do pazuha vojnika, tvorilo najvećeg neprijatelja svakog vojnika. Spomenuta je konfiguracija terena i rovova zahtijevala dodatne napore vojnika u tolikoj mjeri da je svaki korak bio izazovan. Konačno, količine su padalina na Zapadnom bojištu bile i više nego obilne. Između ostalog, ožujak je 1916. zabilježio najveću količinu padalina u posljednjih 35

⁷³ WERDER, *Kochbuch für den Schützengraben*, 3-12.

godina.⁷⁴ Iz vojnih izvještaja saznajemo pomalo satirične razloge zašto su kiša i blato bili toliko nepoželjni. Znamo da čovjek ne može utjecati na prirodne padaline, ali istovremeno Bog nije stvorio čovjeka koji bi mogao kopati i popravljati rovove dok su mu stopala istovremeno „zabetonirana“ u blatu.⁷⁵ Naposljetku su kiša i njezina posljedica u obliku blata tek svojevrsna uvertira za higijenske neprilike na bojištu. No ne možemo zanemariti činjenicu kako su napori održavanja tjelesne higijene vojnika postojali. Ipak je pribor za brijanje i pranje zuba bio sastavnim dijelom vojničke opreme. No u krajnje nehigijenskim ratnim uvjetima bilo je teško zadržati navike održavanja tjelesne higijene, ako su uopće takve navike postojale. Zapovjednici su preuzimali odgovornost nadzora održavanja osobne higijene od strane svojih vojnika. Naposljetku, ponekad niti to nije bilo dovoljno jer su vojnici mogli poduzimati i najveće napore održavanja osobne higijene, ali su uvjeti na bojištu i rovovima bili takvi da nisu dozvoljavali zdravstveni i higijenski „luksuz“.

Budući da smo već spomenuli kako su vojnici bili primorani stajali u blatu i vodi u periodu od više mjeseci, uz neadekvatnu obuču, posljedica je izloženosti stopala vlažnim uvjetima bila pojava tzv. rovovskog stopala (*trench foot*). Ono što je rovovsko stopalo činilo toliko ozloglašanim jest činjenica prema kojoj je bilo dovoljno da vojnik samo u jednom navratu smoči obuču i stopala, te ukoliko u sljedećih dvadeset i četiri sata ne izuje npr. gležnjače i ne skine čarape izgledi su javljanja rovovskog stopala bili vrlo visoki. Rovovsko je stopalo značilo sljedeće za vojnike. Stopala vojnika bi postepeno izgubila osjećaj, a potom bi i utrнула te promijenila boju u crveno-plavu. U najekstremnijem bi slučaju došlo do pojave gangrene što bi za vojnika značilo amputaciju nožnih prstiju ili cijelog stopala. O rasprostranjenosti rovovskog stopala tijekom ratnog perioda najbolje svjedoči podatak prema kojem je nešto manje od 75 tisuća britanskih vojnika hospitalizirano u Francuskoj, zbog posljedica rovovskog stopala. Higijenski su se uvjeti glede rovovskog stopala nastojali poboljšati tako što će vojnici morati sušiti stopala što češće, a krajem 1915. svaki vojnik nosi i do tri para čarapa sa sobom. Tijekom dana je vojnik dužan promijeniti jednom ili dva puta, ovisno o potrebi, čarape na stopalima. Uz to se koristi i svojevrsno mazivo načinjeno od kitove masti koje se nanosi na stopala prije odijevanja suhих čarapa. Konačno, preventivne mjere nisu mogle jamčiti uspjeh bez stalnog nadzora časnika.⁷⁶

⁷⁴ ELLIS, *Eye ~ Deep in Hell*, 44-45.

⁷⁵ ELLIS, *Eye ~ Deep in Hell*, 45.

⁷⁶ Isto, 48-49.

Higijenskim uvjetima nije išla na ruku niti stalna prisutnost raznih nametnika među vojnicima. Štakori su u jednu ruku bili stalni pratioci vojnika jer su ih slijedili u potrazi za hranom. Kako nisu postojali uvjeti za zbrinjavanje poginulih vojnika, već su isti ostavljani na mjestu gdje su i poginuli tako je protivnička artiljerija iznova i iznova iskapala i zakapala brojne leševe. Ista su beživotna trupla bila glavni prehrambeni izvor za štakore. Kako je bilo nemoguće istrijebiti štakore, unatoč činjenici kako je lov na štakore bio hobi brojnih vojnika u slobodno vrijeme, borba protiv štakora je u glavnini obustavljena jer bi mrtvi štakori samo dodatno uzrokovali smrad i privlačili druge štakore. O veličini koju su dosežali štakori najbolje svjedoči izjava jednog kanadskog vojnika prema kojoj su štakori bili toliko veliki da bi mogli pojesti ranjenika koji se nije mogao braniti.⁷⁷ Pomalo je gnjusna, ali i istinita zamisao prema kojoj su se štakori sve manje plašili vojnika nakon što su okusili ljudsko meso. Kako su štakori poznati kao prijenosnici raznih bolesti, u slučaju posljednje dvije godine rata proširit će se bakterijska bolest *leptospiroza* (najgori je oblik *Weilov sindrom*) koja se širi putem kontakta s urinom štakora. Drugi je nametnik bio nešto teže uočljiv za golo oko, ali je jednako tako bio produkt loših higijenskih prilika. Riječ je o ušima koje su se nastanjivale u vojničkoj odjeći i dijelovima tijela prekrivenih dlakama. S vremenom su vojnici razvili razne metode borbe protiv uši, ali niti jedna nije bila stopostotno djelotvorna. Primjer sustavne borbe protiv uši jesu tzv. „divizijske kupke“ koje se počinju primjenjivati tijekom 1915. godine. Naime, obično bi se organizirale kupke za vojnike u prostorima starih pivovara. Vojnici bi se najprije nasapunali, a potom bi uskočili, deset do dvanaest vojnika odjednom, u velike kade napunjene toplom vodom u kojima bi se kupali oko petnaest minuta. Istovremeno bi se njihove tunike i hlače prale u tzv. *Fodenovim dezinfektorima*. Nakon kupke bi svaki vojnik dobio novi čisti donji veš te opranu i opeglanu tuniku s hlačama. No smatra se kako je ovaj proces bio kratkotrajnog učinka jer bi se preostala jajašca uši izlegla u roku dva do tri sata nakon što bi vojnici odjenuli opranu odjeću. U konačnici je ponovno riječ o nametniku koji je prenosio i bolest tj. groznicu nazvanu *rovovskom groznicom*. Riječ je o bolesti za koju će lijek biti pronađen tek po završetku rata. Prvi su simptomi rovovske groznice bili bolovi u području potkoljenica, a s vremenom bi vojnik razvio visoku tjelesnu temperaturu. Sama groznica nije bila smrtonosna, ali je izbacivala vojnike iz službe od šest tjedana pa do tri

⁷⁷ ELLIS, *Eye ~ Deep in Hell*, 54.

mjeseca. Daljnji su stvaratelji problema bile muhe, pogotovo ljeti, te gnjide koje su se nastanjivale u kosi vojnika.⁷⁸

Uz rovovsko stopalo i rovovsku groznicu, rovovi su skrivali i niz drugih bolesti. Jedna od „rovovskih“ bolesti su bila i *rovovska usta* tj. bakterijska upala desni. Unatoč činjenici kako je u pojedinim vojskama četkica za zube bila sastavni dio opreme, to ne znači da su ju vojnici koristili za pranje zuba, već su joj vrlo lako mogli dodijeliti i drugu namjenu, primjerice, za čišćenje oružja. Između ostalog je dovoljno pogledati fotografije vojnika iz ratnog perioda. Naime, kako su vojnici uvijek bili nasmijani nije teško zaključiti da je higijena usne šupljine bila loša. Bolest se je širila putem izravnog kontakta s oboljelim vojnikom ili dijeljenjem pribora za jelo ili četurice s drugim vojnicima. Za vojnike na Zapadnom bojištu karakteristične su i spolne bolesti - gonoreja i sifilis. U konačnici su loši higijenski uvjeti u rovovima pogodovali u širenju brojnih zaraznih bolesti. Ponajprije su ljetni mjeseci intenzivirali širenje bolesti poput dizenterije, kolere, tifusa i meningitisa.⁷⁹

3. 5. Izgled i preopterećenost vojnika: odore, oprema i osobno naoružanje

Vojna odora ili uniforma čini razliku na bojnopolju jer je riječ o standardiziranoj odjeći pripadnika određenih oružanih snaga ili policijskih postrojba. Uniforma u teoriji predstavlja organiziranu vojnu vlast, dok u praksi ponajprije omogućuje vojnicima da raspoznaju vlastite postrojbe od neprijateljskih. Uniforme mogu biti radne npr. za potrebe vojnih vježba, svečane, ratne te zimske i ljetne. Glavne dijelove uniforme čine: kapa, hlače, cipele ili čizme te haljetak. U slučaju Prvog svjetskog rata dolazi do znatnog pomaka glede izgleda vojnih odora. Naime, napušta se dotadašnja praksa nošenja obojenih i kričavih uniformi. Razvojem vatrenog oružja, prije svega pušaka repetirki, staje se na kraj praksi korištenja mušketa. Kako se vojnici više ne moraju nositi s oblakom dima nastalim nakon paljbe iz mušketa, nestaje potreba za kričavim uniformama koje bi se inače isticale u „magli baruta“. Jedino će Francuzi

⁷⁸ ELLIS, *Eye ~ Deep in Hell*, 54-57.

⁷⁹ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 250.

i Belgijanci na Zapadnom bojištu zadržati svoje plave (nebeskoplave) uniforme. Glavnina svih vojska uključenih u rat s vremenom će se odlučiti na uniforme kaki boje.⁸⁰

Unatoč činjenici prema kojoj je Francuska početkom 20. stoljeća bila kolonijalna sila pa tako i zamjetna vojna sila, francuska je vojska odbijala svaki oblik promjena. Upravo je zato Francuska dočekala početak Prvog svjetskog rata u svojim standardnim plavim uniformama. Pješništvo je u kolovozu 1914. odjeveno u plavi gornji dio uniforme, dok su hlače i dalje crvene boje. Boje hlača su varirale od crvene, tamnoplave do crne boje, te su iste ukrašene crtama ili prugama u boji korpusa. Časnici nose oznake vojnih činova na svojim kapama (tzv. képi) tj. kapa koja ima ravan gornji dio, okruglog je oblika i ima šilt na prednjem dijelu; zatim na tunici; ovratniku kaputa te na poprsju ogrtača. Svi ostali pripadnici nižih rangova nose oznake čina na manšetama. Od svibnja 1915. pa sve do kraja rata Francuzi nose tzv. „horizontalno plave“ ili nebeskoplave uniforme. Nebesko se plava uniforma sastoji od képi s crnim šiltom od kože, tunike sa stojećim ovratnikom i kaputa koji se javlja u tri različita uzorka. Pješništvo je nosilo hlače koje su sada usklađene s gornjim dijelom uniforme i nisu više crvene, te tzv. *puttee* ili povoje u koje su vojnici omatali noge od koljena do gležnja. U Britanci nose tijekom cjelokupnog ratnog perioda uniforme kaki boje. Jedinu je iznimku na početku rata činila vojska dobrovoljaca Herberta Kitchenera, tzv. *Kitchenerova armija*, koja nije potpuno odjevena u kaki uniforme, već se koriste i plave serž uniforme. Kasnije su ove plave uniforme poslone u Njemačku britanskim ratnim zarobljenicima. Pokrivalo je za glavu kod engleskih, irskih i velških jedinica službena kaki kapa s šiltom kaki boje te smeđim kožnatim remenom za bradu. Na prednjoj se stani kape nalazi metalna oznaka vojnog čina. Donji dio uniforme čine hlače, dio noge od koljena do gležnja je uvijen povojima kao i kod francuskih vojnika, dok obuću vojnika čine smeđe cipele gležnjače. Gorštaci nose *Glengarry* škotsku kapu ili prepoznatljivu *tam o shanter* kapu. Gornji dio uniforme čine *dublet* jakna koja zamjenjuje tuniku, dok je donji dio uniforme tradicionalni kilt s dodatnom kaki pregačom. Konačno, oznake se vojnog čina kod časnika i svih nižih rangova nalaze na epoletama njihovih kaputa.⁸¹ Vojska Sjedinjenih Američkih Država ulazi u Prvi svjetski rat u kaki uniformama. Tunika je jednoredna sa stojećim ovratnikom, na prednjoj se strani nalazi pet brončanih puca, ista ima na području ramena šiljaste epolette te bočne džepove. Uz tuniku idu i odgovarajuće hlače, no osim hlača vojnici nose i platnene gamaše tj. dokoljenice ili, kao i Francuzi i Britanci, kaki povoje u koje su omatali područje od koljena do gležnja. Obuću

⁸⁰ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 347, 352.

⁸¹ MOLLO, TURNER, *Army Uniforms of World War I*, 133-135.

vojnika čine kožne gležnjače ili smeđe poljske čizme s vezicama na prednjoj strani. Tijekom ljetnog vremena sve postrojbe nose maslinastu košulju od flanela s „modernom“ bež kravatom, dok su hlače od vune ili od brušenog pamuka. Pokrivalo za glavu časnika čini službena kaki kapa s šiltom i vunenom trakom u svjetlijoj kaki nijansi, šilt je svjetlo-smeđe boje te kapa ima i remen za kopčanje ispod brade. Na prednjoj je strani kape prikazan metalni brončani američki orao. Vojnici na bojištu isprva nose prepoznatljive kampanjske šešire od filca koje će zbog nepraktičnosti ubrzo zamijeniti tzv. „prekomorska“ kapa ili poznatija kao *bočna* tj. garnizonska kapa.⁸² Nijemci započinju ratnu kampanju u tzv. poljsko-sivim uniformama koje su standardizirane 1910. godine. Jedino se izdvajaju postrojbe lakog pješastva tzv. *Jäger* ili lovci i postrojbe strijelaca ili tzv. *Schütze* koji nose sivo-zelene odore. Tijekom 1915. godine javlja se jednostavnija verzija uniforme *Model 1910* koju u rujnu 1915. zamjenjuje potpuno nova uniforma. Nova se uniforma *Model 1915* sastoji od obične bluze, poljsko-sivog kaputa i hlača kameno-sive boje.⁸³

Zamisao je o nošenju kapa i kćepija ubrzo napuštena, zbog brojnih ozljeda glave prouzrokovanih korištenjem artiljerije. Tijekom srpnja 1915. javlja se francuska željezna kaciga *Adrian*, nazvana prema izumitelju Augustu-Louisu Adrianu. Kacigu *Adrian* isprva nose samo ugledne osobe koje su dolazile u posjet, a tek je kasnije počinju koristiti i vojnici na prvoj crti. Prije toga je postojala praksa nošenja željeznih kapa koje su postavljane ispod kćepija.⁸⁴ Britanski vojnici od 1916. nose kacigu modela *Brodie*, koja je zbog svojeg karakterističnog izgleda dobila cijeli niz nadimaka. Američki vojnici također koriste britanske *Brodie* kacige koje su na jednu ruku podsjećale američke vojnike na njihove kampanjske šešire.⁸⁵ Pred Bitku za Verdun u ljetu 1916. njemačke jedinice dobivaju novu kacigu nazvanu *Stahlhelm* što u prijevodu znači „čelična kaciga“. Izdvojit ćemo i belgijski model kacige *Weekers*, nazvana prema izumitelju, no ista je proizvedena tek u ograničenim količinama i to u prosincu 1918. godine tj. nakon završetka rata. *Weekers* je kaciga upečatljiva zbog pomičnog metalnog vizira koji je trebao štititi oči.⁸⁶ Tijekom rata nastaju razne modifikacije na kacigama, ali na koncu su uvijek one najjednostavnije bile i najdjelotvornije. Isto se može tvrditi i u slučaju vojnih odora koje su se nastojale pojednostaviti iz praktičnih razloga.

⁸² MOLLO, TURNER, *Army Uniforms of World War 1*, 175.

⁸³ Isto, 122-130.

⁸⁴ Isto, 115.

⁸⁵ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 352.

⁸⁶ MOLLO, TURNER, *Army Uniforms of World War 1*, 107.

Zahtjevan je teren Zapadnog bojišta u kombinaciji s teškom vojničkom opremom gurao svakog vojnika do vlastitih granica izdržljivosti. Vojnici su bili nedvojbeno opterećeni iz više razloga. Ponajprije su patili dobrovoljci kojima je obećana pustolovina, a u stvarnosti nisu imali tjelesne predispozicije za ono što ih je čekalo. Na koncu je svaki vojnik ovisio sam o sebi kada je trebalo nositi tešku opremu. Prvi je svjetski rat pokazao vojnim stožerima kako su odluke treće osobe o tome što vojnik treba uvijek imati kod sebe bile krajnje nelogične.⁸⁷ Stoga je potrebno dodatno razjasniti i primjerom potkrijepiti razloge preopterećenosti vojnika. Za primjer ćemo uzeti vojničku opremu britanskih vojnika. Složili se britanski vojnici s ovime ili ne, ali u britanskom tjedniku *The Illustrated London News* pronalazimo naslov u kojem se „garantira efikasnost i udobnost britanskim vojnicima“. Spomenutu efikasnost i udobnost osigurava naravno vojnička oprema. Krenut ćemo sa sadržajem vojniskove naprtnjače u kojoj se nalaze: žlica, vilica, nož, limena šalica, porcije namjernica, kolačići, konzerva mesnih pastila i konzerva usoljene govedine. Naravno da džepovi na vojnoj odori nisu bili prazni. Sadržaj je džepova sljedeći: par rukavica, kutija šibica, džepni nožić, kompas, škare za nokte, etui s cigaretama, etui s duhanom, dvije lule za pušenje, platnena maramica ili rupčić, olovka i mala knjižica. Vojnički ranac sadrži: par čarapa, kruti sapun, potkapu ili tzv. fantomku, pribor za šivanje koji se naziva „domaćica“ (*Housewife*) i vreću u koju se pospremaju češalj, britva za brijanje, četkica za zube, vezice za cipele i četka za brijanje. Uz naprtnjaču i ranac, vojnik nosi i čaturicu za vodu, bajunetu, alat za ukopavanje rovova i odgovarajuću ručku za isti, metalnu posudu ili tzv. porciju za jelo i kuhanje, lijevi i desni set džepova za strjeljivo, još jedan nož i cijeli niz remenja.⁸⁸ Za kraj nam preostaje osobno naoružanje vojnika tj. puška.

Pojam „osobno naoružanje“ podrazumijeva borbeno oružje svakog individualnog vojnika. Vojnik je samostalno odabrao oružje ili mu je isto dodijeljeno, te istovremeno vojnik održava i čisti oružje kako bi uvijek bilo funkcionalno i u slučaju vatrene paljbe ne bi zatajilo.⁸⁹ U slučaju Prvog svjetskog rata svu pažnju pridodajemo puškama repetirkama. Većina je pušaka bila sličnog izgleda i kvalitete. Riječ je o tzv. *bolt - action* puškama kod kojih se zatvarač oružja nakon ispaljivanja hitca pomiče rukom unazad pri čemu dolazi do izbacivanja prazne čahure, te vraćanjem zatvarača u početni položaj novi metak ulazi u cijev. Puške repetirke imaju i spremnik za metke što je omogućavalo vojnicima brzo ispaljivanje više hitaca bez

⁸⁷ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 357.

⁸⁸ N. N., „Guaranteeing Efficiency and Comfort: What the British Soldier Bears to the Firing-Line“, u: *The Illustrated London News*, 27. veljače 1915., 262-263.

⁸⁹ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 360.

potrebe za punjenjem. Riječ je o puškama koje su bile precizne do otprilike 550 metara udaljenosti, no pojedini su primjerci mogli ispaliti i na udaljenost od 2 700 metara.⁹⁰

Nijemci koriste repetirku Mauser Gewehr 98 (*Mauser M-98/3*). Model M-98 ima spremnik od pet metaka koji se umeće s gornje strane puške. Standardni je kalibar oružja 8mm, ali je s vremenom simbolom ove puške postao kalibar 7x57mm. Zanimljiva je značajka kod M-98 sigurnosni sustav koji je sprječavao pad udarne igle u slučaju da ista okine prilikom zatvaranja *bolt-action* zatvarača. Naime, bez osigurača u slučaju okidanja udarne igle prilikom vraćanja zatvarača, udarna igla ne bi ispravno pogodila streljivo što bi dovelo do zatajenja puške.⁹¹ Puška *Short Magazine Lee-Enfield No.1 Mark III* (ili *SMLE No. 1 Mk III*) pratitelj je britanskih vojnika tijekom Prvog svjetskog rata. O razmjerima korištenja modela *SMLE No.1 Mk III* tijekom rata najbolje svjedoči činjenica kako je između kolovoza 1914. i studenoga 1918. proizvedeno preko 2 milijuna pušaka. U uspoređivanju s njemačkom *Mauser M-98* puškom, *SMLE No. 1 Mk III* ima dvostruko veći kapacitet spremnika tj. deset metaka. Standardno je punjenje za *Lee-Enfield* puške streljivo *303 British* kalibra 7.7x56 mm. Streljivo *303 British* je svojevrsna značajka kako su se već ispaljene čahure mogle ponovno napuniti.⁹² Francuzi koriste puške repetirke proizvođača *Lebel* i *Berthier*. Tijekom Prvog svjetskog rata standardna je puška francuske vojske *Lebel* model iz 1886. godine. No, spomenuta je puška doživjela određene adaptacije 1893. godine tako da „službeni“ naziv iste glasi *Lebel Modele 86/93 (Lebel M 86/93)*. Puška *Lebel M86/93* ima spremnik od osam metaka, teži oko 4,5 kg i koristi streljivo *Lebel 8mm*. Kalibar je streljiva iznosio 8x50 mm. Pandan *Lebel* repetirkama postaje izum *Berthier* puške.⁹³ Izdvajamo kao primjer puške *Berthier M-92* i *Berthier Model 190/1915*. Jedinim će nedostatkom novih *Berthier* pušaka ostati činjenica kako su najraniji spremnici imali kapacitet od tri metka što će se kasnije korigirati na pet metaka.⁹⁴ Standardna je puška repetirka američke vojske u Prvom svjetskom ratu *Springfield M1903*. Repetirka *Springfield M1903* koristi streljivo kalibra 7.62x63mm, a u spremnik ide pet metaka.⁹⁵

Korištenje pušaka ne umanjuje činjenicu kako je tijekom rata redovito dolazilo i do borbe prsa o prsa. Puške repetirke ne bi bile upotpunjene bez adekvatne bajunete koja se je pričvršćivala

⁹⁰ DOWSWELL, *Weapons and Technology*, 12.

⁹¹ DE HAAS, *Bolt Action Rifles*, 100, 103, 104, 105, 107.

⁹² Isto, 86, 88, 90, 94, 96.

⁹³ Isto, 18, 20, 21, 24.

⁹⁴ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 355.

⁹⁵ DE HAAS, *Bolt Action Rifles*, 147, 156, 158.

na usta cijevi puške. Bajuneta je također dio osobnog naoružanja vojnika, ali ista pripada u skupinu hladnog oružja. Bajunete se koriste na Zapadnom bojištu redovito prilikom svakog masovnog juriša na neprijateljske rovove. Konačno, u slučaju bliske borbe vojnik nije uvijek bio u mogućnosti pucati što je u prvi plan stavljalo bajunetu.⁹⁶ Stoga su bajunete uvijek unaprijed postavljane na prednji dio puške čime bi puška postajala svojevrsnim kopljem. Svaka je vojska imala vlastiti model bajuneta koji se je razlikovao od ostalih. Tako je bajuneta Britanaca sličila oštrici noža, francuska je bajuneta sličila više igli što je često dovodilo do lomljenja iste, dok je njemačka bajuneta imala nazubljenu oštricu. Bajuneta je nosila sa sobom i određeni psihološki učinak. Naime, vojnici su indoktrinirani vjеровanjima kako je bajuneta odraz hrabrosti vojnika. Istovremeno je bajuneta bila najveći strah protivničkih vojnika. Cilj je bio ubosti protivničkog vojnika u područje prsa tj. područje srca što je gotovo osiguravalo smrt. Između ostalog, već ranjenom protivničkom vojniku se preferira skratiti muke tj. zadati *coup de grâce* bajunetom.⁹⁷

⁹⁶ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 360, 362.

⁹⁷ DOWSWELL, *Weapons and Technology*, 13.

4. Disciplina ili samovolja: formalne i neformalne veze vojnika i časnika, vojničke pobune i Božićno primirje 1914.

Odnos je zapovjednika prema svojim vojnicima često bio „očinski“. Drugim riječima, zapovjednici pukovnija pazili su da se njihovi vojnici osjećaju dobro, da je odnos drugih časnika i iskusnih vojnika prema novacima u granicama normalnosti te, ono najvažnije, da vojnici uvijek budu dobro nahranjeni. Naravno da su postojali i zapovjednici koji su bili kranja suprotnost od navedenog. Okrutnost, fizičko kažnjavanje vojnika i stavljanje vlastite slave ispred ljudskih života nisu bili rijetkost u odnosu časnika prema vojnicima. Zapadno je bojište najbolji primjer masovne pogibije cijelih postrojbi koje su odlazile u smrt znajući da su njihovi nadređeni donijeli pogrešnu odluku. Često su upravo nadimci, koje su vojnici dodjeljivali svojim zapovjednicima, najbolje oslikavali stav vojnika prema svojim nadređenim. Primjer krajnje suprotnosti na Zapadnom bojištu su zapovjednik BEF-a Douglas Haig (1861.-1928.) koji je zaradio nimalo slavan nadimak - *Koljač sa Somme*. Nasuprot tome je primjer dobronamjernog nadimka francuski maršal Joseph Joffre (1852.-1931.) kojeg su vojnici prozvali *Papa Joffre*.⁹⁸ Konačno, časnici su trebali služiti vojnicima i kao svojevrsan uzor. No isto se ne može tvrditi u slučaju zapovjednika *Američkih ekspedicijskih snaga* Johna J. Pershinga (1860.-1948.) koji je u javnosti bio poznat po (vojnom) seksualnom skandalu iz 1906. godine. Pershing je i dalje poslan na Zapadno bojište sa zadatkom da predvodi „moralno“ čistu američku vojsku. U stvarnosti su seksualni odnosi američkih vojnika s lokalnim ženama bili normalna pojava.⁹⁹ Naposljetku se je odnos časnika prema svojim vojnicima razlikovao od postrojbe do postrojbe. Primjerice, u francuskoj je vojsci postojala velika „društvena praznina“, to jest generacijski jaz između vojnika i starog zapovjednog kadra. Vojnici su znatno bolje prihvaćali časnike koji su unaprijeđeni tijekom rata. Istovremeno je moral vojnika bio visok sve dok su njihovi časnici znali „kako vojnici dišu“ i što je vojnicima potrebno. Primjer lošeg odnosa su časnici koji u očima vojnika nisu bili podobni, brinuli su se za vlastite karijere i izdavali su samoubilačke zapovjedi. Konačno, najgori su primjer časnici koji su zanemarivali i ostavljali za sobom preživjele i osakaćene

⁹⁸ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 305-306.

⁹⁹ ZEIGER, *Entangling Alliances*, 15.

ranjenike.¹⁰⁰ U pojedinim su slučajevima vojnici podigli glas protiv svojih zapovjednika što je rezultiralo u pobunama.

Vojničke pobune nisu izostale niti na Zapadnom bojištu, a iste su imale svoje uzroke. Pobune francuskih vojnika iz 1917. godine imale su niz uzroka, ali ponajprije će neuspjele ofenzive zapovjednika Roberta Nivellea (1856.-1924.) ostaviti gorak okus kod francuskih vojnika. Vojničke pobune Francuza započinju 17. travnja 1917. godine, vrhunac doživljavaju krajem svibnja, a potrajat će u manjem intenzitetu sve do siječnja 1918. godine. Sudionici su pobuna bili isključivo pripadnici pješaštva, koji su zahtijevali sklapanje mira i povratak svojim domovima. No, oni stvarnosti bliži zahtjevi odnose se na poboljšanje životnih uvjeta vojnika, poboljšanje prehrane, produženje vremena za odmor te pravo na otpust iz vojske, koje je Nivelle uskratio. Brojke su pobunjenih vojnika varirale, a najčešći su pobunjenici bili vojnici na odmoru kojima je neplanski naređen napad. Postrojbe koje su se bojale kažnjavanja cijele jedinice, rješavale su se pobunjenika u tajnosti vlastitim metodama. Konačno, pobune su u praksi bile sve samo ne nasilne jer su pobunjeni vojnici odbijali izvršiti zapovijed tako što bi ostajali sjediti prekrštenih ruku. Naposljetku, vojničke pobune francuskih vojnika nisu bile političke, već je glavni cilj bio smanjiti ljudske žrtve i prisiliti zapovjednike da prihvate vlastitu krivicu.¹⁰¹ Britanci su u usporedbi s Francuzima imali znatno manje pobuna, a glavni je razlog tome bolje uređeni sustav skrbi o vojnicima. U slučaju BEF-a izdvaja se vojnička pobuna kod Etaplesa. Riječ je o vojnom kampu koji je bio na lošem glasu među britanskim vojnicima. Uz loše životne uvjete i oskudnu prehranu, ionako su već iscrpljeni vojnici morali prolaziti intenzivnu obuku kojom su zapovijedali neiskusni časnici i dočasnici. Pobuna je izbila 9. rujna 1917. godine, a povod je bilo policijsko uhićenje i maltretiranje nedužnog novozelandskog vojnika. Nemiri su trajali u različitim intenzitetima do 13. rujna kada je posjetom generala Johna Assera (1867.-1949.) došlo do određenih smjena među nadređenima u vojnom kampu.¹⁰² Pobunjenim su vojnicima dodijeljene različite kazne - zatvorske kazne, prisilni rad, novčane kazne, oduzimanje činova, dok je kaplar Robert Jesse Short navodno predvodio pobunu i stoga je osuđen na smrt strijeljanjem. Navest ćemo kao primjer i vojničku pobunu njemačkih mornara iz listopada 1918. godine.¹⁰³ No kako je riječ o pobuni mornara koja nije izravno povezana sa Zapadnim bojištem, nećemo joj posvetiti daljnju pažnju. Za kraj

¹⁰⁰ CLAYTON, *Paths of Glory*, 85

¹⁰¹ Isto, 140-144.

¹⁰² SCOTT, *Scapegoats*, 122-132.

¹⁰³ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 312-313.

nam preostaje za objasniti i jedinstveni događaj koji se je odigrao u prosincu 1914. godine. Iako u praksi nije riječ o vojničkoj pobuni, isti se događaj u pojedinim interpretacijama pokušava okarakterizirati kao vojničku pobunu.

Događaj koji je stavio sve strahote rata i stradanja u drugi plan, bilo je Božićno primirje iz 1914. godine. Budući da je riječ o događaju koji je bio neplanski i inicijativa britanskih i njemačkih vojnika, isti se može interpretirati kao primjer ljudskog lica rata, ali i suludosti samog ratnog sukoba. Do Božićnog je primirja došlo isključivo na dijelu bojišnice na kojem su se nalazile britanske jedinice na jednoj strani te bavorske, saksonske i vestfalijske jedinice na drugoj. „Božićno čudo“ započelo je na Badnjak, a obilježava ga pjevanje božićnih pjesama na njemačkoj strani, dok su Britanci pjevali više informativno samo kako bi provjerili što se točno događa. Nijemci su ukrašavali svoje rovove svijećama i božićnim borovima, koje su postavljali povrh svojih parapeta. Reakcije su Britanaca bile različite, primjeri sežu od pjevanja himne do vatrene paljbe na njemačke svijeće. No nakon izostanka paljbe iz njemačkih rovova, Britanci su ostajali zbunjeni. Tijekom božićnog jutra u okolici Armentièresa doći će do susreta britanski i njemačkih vojnika na ničijoj zemlji. Naime, dva su Britanaca improviziranim natpisom čestitali Nijemcima „*A Merry Christmas*“ te nakon izostanka paljbe iz njemačkih rovova, isti su vojnici podignutih ruku izašli izvan rovova. Nijemci su učinili isto te je potom sve više vojnika napuštalo položaje i odlazilo u ničiju zemlju rukovati se s neprijateljem. Gotovo se redovito uz Božićno primirje vežu i glasine o nogometnim utakmicama. Konačno, povijesne su reference na nogometne utakmice česte, ali je u većini slučajeva riječ o utakmicama između pripadnika istih postrojbi tj. ne protiv neprijatelja. Zabilježeni su i primjeri zakazanih utakmica između njemačkih i britanskih jedinica za dan nakon Božića, ali su vojni stožeri stigli intervenirati na vrijeme. No jedna je stvar sigurna, a to je činjenica kako su na Božić ipak odigrane utakmice na ničijoj zemlji. Primjer jedne takve utakmice je susret između jedne britanske pukovnije i 133. pukovnije Kraljevskog saksonskog pješništva. Nijemci su u ovom slučaju pobijedili Britance rezultatom 3-2. Naposljetku je Božićno primirje potrajalo vremenski različito, to jest u nekim slučajevima do idućeg jutra, a u drugim slučajevima sve do Nove Godine. Vojni su stožeri na obje strane prijetili vojnicima prisilnim radom na što su odgovorni časnici i dočasnici dodjelom različitih poslova nastojali odstraniti povraćenu „ljudskost“ iz svojih vojnika. Kako je prolazio blagdanski ugođaj tako su se vojnici vraćali svojim svakodnevnim aktivnostima. S

Božićnim su primirjem nestale i posljednje nade o kratkom ratu.¹⁰⁴ Ali Božićno je primirje i dalje zapamćeno kao odraz ljudskog duha, dok je interpretacija primirja kao vojničke pobune manje prihvatljiva.

¹⁰⁴ WEINTRAUB, „The Christmas Truce“, 50-64.

5. Ratni vojni zarobljenici

Odnos prema ratnim zarobljenicima tijekom Prvog svjetskog rata razlikuje se od sukobljene strane do sukobljene strane. Činjenica je kako su Haškim konvencijama iz 1899. i 1907. godine međunarodnopravno uređena pravila o ratovanju. Konvencije su predviđale i humani odnos prema ratnim zarobljenicima i tretiranje zarobljenika poput vlastitih vojnika, no ratna će se praksa znatno razlikovati od teorije. Uzmemo li u obzir činjenicu kako je za vrijeme trajanja rata zarobljeno sveukupno 8 400 000 vojnika, postaje jasno zašto odredbe konvencija nisu sustavno slijeđene. Primjerice, Nijemci su kršili odredbe konvencije tako što su deportirali belgijske vojne zarobljenike na prisilan rad u Ruhrsko područje, dok su Francuzi imali napose oštar odnos prema zarobljenim njemačkim časnicima.¹⁰⁵ U slučaju Zapadnog bojišta procjenjuje se kako je kroz zarobljeništvo prošlo oko milijun i pol vojnika. U usporedbi je na Istočnom bojištu zarobljeno znatno više vojnika, a glavni je razlog tome činjenica prema kojoj se je Istočna bojišnica pomicala, dok je Zapadno bojište statično.¹⁰⁶

Izdvojit ćemo njemačke zarobljeničke logore kao primjer lošeg odnosa prema ratnim zarobljenicima. No prije toga valja napomenuti kako su postojali dogovori između Francuske, Velike Britanije i Njemačke glede zbrinjavanja vojnika koji su imali određenu klasu ozljeda ili bolesti. U tom je slučaju Švicarska služila kao neutralno područje za internaciju vojnika iz spomenutih skupina. Primarno je Crveni križ posredovao u postizanju ovakvih dogovora. Kasnije će vojnici u životnoj dobi od 45 do 48 godina starosti, koji su proveli ukupno 18 mjeseci u zarobljeničkom logoru biti mijenjani po principu „glava za glavu“ uz preduvjet da im je zabranjeno bilo kakvo ponovno približavanje bojišnici. Još je jednom Švicarska poslužila kao neutralno područje za razmjenu zarobljenih vojnika. Preživjeli zarobljenici njemačkih logora svjedoče o krajnje lošim životnim uvjetima. Kako je rat rastegnuo njemačku ekonomiju, odnos je prema ratnim zarobljenicima bio nezadovoljavajući. Tisuće su zarobljenika umirale u logorima uslijed neadekvatne prehrane i nedostatka odjeće. Zarobljenike su desetkovale i razne zarazne bolesti od kojih se izdvaja tuberkuloza. Konačno, niti razmijenjeni zarobljenici nisu uvijek preživjeli, zbog posljedica pothranjenosti. Britanske i francuske su vlade prisiljene poduzimati vlastite napore kako bi sačuvale živote svojih

¹⁰⁵ KIRCHBERGER, *The First World War*, 190.

¹⁰⁶ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 390.

vojnika u njemačkom zarobljeništvu. Sličnu će odluku donijeti i Amerikanci odmah po ulasku u ratni sukob.¹⁰⁷

Po završetku vojnog sukoba u njemačkim će se logorima nalaziti više od 180 tisuća vojnika BEF-a, 350 tisuća francuskih vojnika i oko 43 tisuće američkih vojnika. Britanci su tijekom cjelokupne ratne kampanje zarobili oko 328 tisuća Nijemaca od kojih je 184 tisuća držano u britanskim zarobljeničkim logorima u Francuskoj. Francuzi su na završetku rata imali 400 tisuća njemačkih zarobljenika. Zarobljenički logori pod upravom BEF-a i AEF-a imaju nešto bolje uvjete u usporedbi s francuskim logorima. Dakako, časnici su također uživali znatno bolji tretman od običnih vojnika. Konačno, Britanci su držali oko 11 tisuća zarobljenika na tzv. zarobljeničkim brodovima, dok su neprijateljski vojnici zarobljeni od strane Britanije u Francuskoj prisiljeni raditi na farmama, u lukama ili u šumama. Uz to je Britanija bila korak ispred svih u adekvatnoj opskrbi zarobljenika s hranom. Francuzi na početku rata nisu imali predviđene smještaje za njemačke zarobljenike tako da su isprva improvizirali sa zarobljeničkim brodovima i šatorskim gradovima, čak su prebacivali zarobljenike i u Sjevernu Afriku. S vremenom će se odnos Francuza prema njemačkim zarobljenicima ravnati s odnosom prema francuskim zarobljenicima u Njemačkoj. Francuzi su odlazili toliko daleko da su za Nijemce imali posebnu dijetu koja je naravno bila recipročna prehrani koju su Francuzi dobivali u njemačkim logorima. Konačno, Francuzi nisu po završetku rata oslobodili njemačke zarobljenike, već su ih zadržali kao radnu snagu sve do 1920. godine. Njemački su zarobljenici prisiljeni obnavljati štetu nanesenu Francuskoj tijekom rata. S obzirom na situaciju u poslijeratnoj Njemačkoj, zarobljenici se nisu žalili na ovakav tretman. Amerikanci su isprva prepuštali svoje ratne zarobljenike francuskim vlastima, ali to će se promijeniti nakon njemačkog zarobljavanja Amerikanaca. No, američki su zarobljenički logori u Francuskoj često bili prenapučeni i pružali su neadekvatni smještaj. Američki su zarobljenici prisiljavani obavljati opasne poslove, primjerice, disponirati streljivo što je rezultiralo u brojnim nesrećama u kojima su zarobljenici gubili živote.¹⁰⁸ Zaključno je jedna stvar sigurna, a to je činjenica kako su ratni zarobljenici imali manje briga od njihovih suboraca na bojištu.

¹⁰⁷ DENNETT, *Prisoners of the Great War*, 1, 13, 14.

¹⁰⁸ VANCE, *Encyclopedia of Prisoners*, 326-328.

6. Kultura sjećanja: vojnička groblja na Zapadnoj bojišnici

Prvi svjetski rat ostaje zapamćen kao najveći sukob u dotadašnjoj ljudskoj povijesti. Kroz ratni je sukobu prošlo više od 65 milijuna mobiliziranih ljudi. Posljedice su rata na ljudsku požrtvovnost milijunske. Naime, u ratnom je sukobu život izgubilo 8 milijuna vojnika, od posljedica različitih bolesti umire dodatnih 2 milijuna ljudi, ranjeno je preko 21 milijun ljudi, dok je 7,8 milijuna završilo u zarobljeništvu ili je proglašeno nestalim. Pretpostavlja se kako je svaka obitelj iz sukobljenih država (osim SAD-a) izgubila u ratu barem jednog muškog člana.¹⁰⁹ Britanske ekspedicijske snage izgubit će na Zapadnom bojištu 118 941 časnika i dočasnika, dok je ranjeno sveukupno 2 571 113 vojnika od kojih je jedna četvrtina preminula od posljedica ranjavanja.¹¹⁰ Francuska je vojska izgubila u četverogodišnjem periodu 1 350 000 vojnika, a ranjeno je 3 200 000 vojnika.¹¹¹ Zbroje li se sve tri bitke kod Ypresa, njemačka je vojska pretrpjela 425 000 ranjavanja. Tijekom bitaka na granici s Francuskom i Belgijom u kolovozu 1914. iz njemačkog je ratnog stroja izbačeno 750 000 tisuća vojnika. Konačno, tijekom opsade Verduna 1916. Nijemci gube više od 300 000 vojnika. Zbroje li se svi četverogodišnji gubitci na obje sukobljene strane, život je samo u blizini Verduna izgubilo 420 000 vojnika, dok je 800 000 ranjeno.¹¹² Brojke izgubljenih i ranjenih njemačkih vojnika sežu u nedogled, ipak je Njemačka tijekom rata izgubila 15,1% svoje aktivne muške populacije.¹¹³ Zaključno, Američke ekspedicijske snage izgubile su ukupno 81 067 vojnika tijekom svoje ratne kampanje u Europi.¹¹⁴

Posljednjim će počivalištem poginulih vojnika postati vojnička groblja. Groblja su bila jedini način kojim je određena nacija mogla iskazati svoju zahvalnost prema izgubljenim životima i prema žrtvi svakog pojedinog vojnika. Vojnička se groblja uređuju u blizini mjesta na kojim su se održale sve veće bitke na Zapadnom bojištu. S vremenom vojnička groblja prerastaju u „spomen-groblja“ koja su zatvorena za sva naknadna pokapanja. Konačno, na prostoru Zapadnog bojišta tj. današnje Belgije i Francuske pronalazimo 940 spomen groblja te niz manjih vojničkih groblja s ostacima pripadnika svih sukobljenih strana. Na prostorima se

¹⁰⁹ ADAMS, *World War I*, 62.

¹¹⁰ ELLIS, *Eye ~ Deep in Hell*, 106

¹¹¹ CLAYTON, *Paths of Glory*, 222.

¹¹² CLODFELTER, *Warfare and Armed Conflicts*, 712-738

¹¹³ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 602.

¹¹⁴ PERSHING, WOODSIDE, *American Armies*, 459.

belgijske Flandrije, Ypresa, Verduna, rijeke Somme i Marne nalaze najveća groblja.¹¹⁵ Nijemci su zakapali svoje izgubljene suborce ili iza prve crte ili neposredno na prvoj crti. Njemačko vojničko groblje *Friedhof Hoogdele-Ost* u Belgiji primjer je groblja iza prve crte, dok je vojničko groblje u okolini *Langemarka* (Zapadna Flandrija) primjer groblja koje je nastalo neposredno na bojištu Druge bitke kod Ypresa. Isto tako, groblje Langemark primjer je masovne grobnice jer je 24 916 vojnika pokopano u masovne grobnice, dok se 19 378 vojnika nalazi u individualnim grobovima.¹¹⁶ Naime, na početku su rata obje sukobljene strane pokapale sve poginule vojnike bez obzira za koju su se stranu borili. Na području Belgije pronalazimo brojne zajedničke grobnice: 84 njemačko-britanske, 15 njemačko-francuskih i 3 njemačko-belgijske grobnice. No u međuvremenu su brojne zajedničke grobnice ekshumirane i uređene tako da je svaki identificirani vojnik dobio vlastiti križ i odgovarajuću oznaku na metalnoj pločici.¹¹⁷ Francusko vojničko groblje *Norte Dame de Lorette* najveće je francusko groblje u sjevernoj Francuskoj (pokrajina Artois), a ujedno slovi i kao najveće francusko vojničko groblje na svijetu. Na groblju su pohranjeni ostatci 20 000 Francuza u individualne grobnice, dok se ostatci daljnjih 20 000 vojnika nalaze u kosturnicama. Francuska kosturnica *Ossuaire de Douaumont* mjesto je sjećanja na bitku za Verdun te su u istoj pohranjeni ostatci 130 000 francuskih i njemačkih vojnika. Ratni spomenik *Menin Gate* u Ypresu podignut je u čast britanskih vojnika i vojnika Commonwealtha. Isti sadrži listu imena od 54 365 vojnika koji još uvijek slove nestalima. Konačno, vojničko groblje *Y Ravine Cemetery* pohranjuje ostatke britanskih i kanadskih vojnika Newfoundland pukovnije koji su živote izgubili ili nestali tijekom bitke na rijeci Sommi.¹¹⁸ Sjedinjene Američke Države skrbe o sveukupno osam zatvorenih vojničkih groblja u Europi. Šest je groblja smješteno na bojištima u Belgiji i sjevernoj Francuskoj, dok se groblje *Suresnes American Cemetery* (1 541 grobova) nalazi u neposrednoj okolini Pariza, a groblje *Brookwood American Cemetery* (468 grobova) na Britanskom otočju. Najveće je američko groblje iz Prvog svjetskog rata *Meuse-Argonne Cemetery* koje broji 14 240 grobova. Drugo najveće američko groblje u Europi je *Oise-Aisne Cemetery* na kojem su pokopani posljednji ostaci 6 012 američkih vojnika. Slijedi groblje *St. Mihiel Cemetery* s 4 152 groba. Groblje *Aisne-Marne Cemetery* u blizini Belleaua broji 2 288 grobova vojnika koji su poginuli na rijeci Marni. Američki vojnici koji su se borili u sklopu britanske i francuske

¹¹⁵ DUKOVSKI, *Vojna povijest*, 420-421.

¹¹⁶ GARFIELD, *The Fallen*, 52

¹¹⁷ FREYTAG, VAN DRIESSCHE, „Die Deutschen Soldatenfriedhöfe“, 174-175.

¹¹⁸ GARFIELD, *The Fallen*, 43, 98, 55, 104

vojske pohranjeni su u 1833 groba u sklopu groblja *Somme American Cemetery*. Konačno, na prostoru belgijske Flandrije pronalazimo groblje *Flanders Field Cemetery* koje sadrži 368 grobova američkih vojnika koji su se borili na prostorima Belgije.¹¹⁹

¹¹⁹ PERSHING, WOODSIDE, *American Armies*, 457-469.

7. Zaključak

Svakodnevnica vojnika na Zapadnom bojištu projicira različite životne priče. Najbolji su nam uvid u vojničku svakodnevnicu pružila pisma vojnika. Pomoću kratkog povijesnog istraživanja rekonstruirana je njemačka rovovska svakodnevnicu na temelju neobjavljenih tj. primarnih izvora. Unatoč digitalnom dobu i velikim koracima učinjenim glede digitalizacije arhivske građe, nužno je istaknuti kako je broj dostupnih digitaliziranih izvora na temu Zapadnog bojišta, točnije vojničkih pisama, i dalje krajnje ograničen. Ponajprije se misli na izvore koji ne pretpostavljaju dodatne novčane izdatke. Usporedimo li iskustva stečena prilikom rada na diplomskom radu, proizlazi da je digitalizirano i objavljeno znatno više periodike (novine, žurnala, magazina).

Zaključno, rad nudi i neke nove tj. proširene uvide u određene aspekte vojne povijesti, kao što su vojničke odore, naoružanje (puške repetirke), vojnička prehrana (vojničke porcije i obroci), životne uvjete i higijenu vojnika (rovovsko stopalo, rovovska usta, probleme s nametnicima, zarazne bolesti). Dakako da ne treba zaboraviti i na kratki pregled najvažnijih bitaka Zapadnog bojišta od 1914. do 1918. godine. Isto tako, diplomski rad pruža uvid u geografsku konfiguraciju Zapadnog bojišta, u vojničku arhitekturu rovovskih sustava i u vojničke nastambe. Odnos časnika prema vojnicima prikazan je kroz formalne i neformalne veze, vojničke pobune, ali i toliko često spominjano Božićno primirje iz 1914. godine. Ne treba zaboraviti niti na ratne zarobljenike koji su, koliko to god pogrešno zvučalo, češće imali ležerniji život od njihovih suboraca na bojištu. Rad je zaokružen svojevrsnim odavanjem počasti svim vojnicima na primjeru kulture sjećanja tj. vojničkih groblja na Zapadnoj bojišnici.

Na koncu se je ovim radom nastojalo proširiti već poznate povijesne narative Prvog svjetskog rata te pomoću multiperspektivnosti prikazati priču svih zaraćenih strana, naravno, koliko je to primarna i sekundarna literatura dozvoljavala. Rad je istovremeno učinio određeni historiografski doprinos u vojnoj povijesti tako što pruža uvid u jedno od važnijih bojišta Prvog svjetskog rata. Dakako da ne treba zaboraviti na vojnike i njihove živote koji su naposljetku bili istraživačka tema ovog diplomskog rada.

8. Literatura

Neobjavljeni izvori:

MSPT: Museumstiftung Post und Telekommunikation, *Feldpost 1914 bis 1918*, <https://www.briefsammlung.de/feldpost-erster-weltkrieg/>

Sekundarna literatura:

ADAMS, Simon, *World War I*, New York: DK Publishing, 2001.

ASHWORTH, Tony, *Trench Warfare 1914 - 1918. The Live and Let Live System*, London: Pan Books, 2000.

BROWN, W. C., „The U. S. Army Emergency Ration“, u „*Infantry Journal*“, god. 16, izd. 8, 1920., 656 - 660. (dostupno na: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=njp.32101050748167&view=1up&seq=9&skin=2021> , preuzeto 5. kolovoza 2021.)

CLAYTON, Anthony, *Paths Glory. The French Army 1914-18*, London: Cassell, 2005.

CLODFELTER, Micheal, *Warfare and Armed Conflicts. A Statistical Reference to Casualty and Other Figures 1619-1991. Volume II*, Jefferson: McFarland & Company, 1992.

DE HAAS, Frank, *Bolt Action Rifles. Expanded 3rd Edition*, Iola: Krause Publications, 1995.

DOWSWELL, Paul, *Weapons and Technology of World War I*, Chicago: Heinemann Library, 2002.

DUKOVSKI, Darko, *Ozrcaljena povijest: uvod u suvremenu povijest Europe i Europljana*, Zagreb: Leykam, 2012.

DUKOVSKI, Darko, DUKOVSKI, Vedran, *Vojna povijest: od Napoleona do suvremenih vojnih sustava*, Pula: Nova Istra, 2014.

ELLIS, John, *Eye~Deep in Hell. Trench Warfare in World War I*, New York: Pantheon Books, 1976.

- ERGAN, Robert, *Europe since Waterloo*, Boston: D.C. Heath and Company, 1954.
- FOERSTER, Wolfgang, *Graf Schlieffen und der Weltkrieg. Erster Teil. Die deutsche Westoffensive 1914 bis zur Marneschlacht*, Berlin: E. S. Mittler & Sohn, 1921.
- FREYTAG, Anette, VAN DRIESSCHE, Thomas, „Die Deutschen Soldatenfriedhöfe des Ersten Weltkrieges in Flandern“, u: *Relicta* 7, 2011., 163-238.
- GARFIELD, John, *The Fallen. A Photographic Journey through the War Cemeteries and Memorials of the Great War 1914-18*, Stroud: Spellmount, 2014.
- HAUPTMANN, B., „Eine Stunde im Schützengraben“, u: *Der Schützengraben*, izd. 1, br. 10, 1915., 41 - 48. (dostupno na: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=szg&datum=19151203&seite=1&zoom=33> , preuzeto 9. kolovoza 2021.)
- HICKS, Peter, *War in the Trenches. Remembering World War One*, London: Wayland, 2013.
- MALLINSON, Allan, *1914: Fight the Good Fight. Britain, the Army and the Coming of the First World War*, London: Bantam Press, 2013.
- MARIX EVANS, Martin, *Bitke Prvog svjetskog rata*, Split: Marjan Tisak, 2005.
- MOLLO, Andrew, TURNER, Pierre, *Army Uniforms of World War 1*, Poole: Blandford Press, 1977.
- PERSHING, John J., WOODSIDE, Robert G., ur. *American Armies and Battlefields in Europe*, Washington D. C.: Government Printing Office, 1938.
- SCOTT, Michael, *Scapegoats. Thirteen Victims of Military Injustice*, London: Elliott and Thompson Limited, 2013.
- The Illustrated London News* (London), 1915. (dostupno na: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:A_feature_in_the_Illustrated_London_News,_depicting_the_kit_a_soldier_carried._\(15583625605\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:A_feature_in_the_Illustrated_London_News,_depicting_the_kit_a_soldier_carried._(15583625605).jpg), preuzeto: 26. srpnja 2021.)
- VANCE, Jonathan F., *Encyclopedia of Prisoners of War and Internment*, Santa Barbara: ABC-CLIO, 2000.
- ZEIGER, Susan, *Entangling Alliances. Foreign War Brides and American Soldiers in the Twentieth Century*, New York, London: New York University Press, 2010.

WEINTRAUB, Stanley, „The Christmas Truce“, u: *The Great War. Perspectives on the First World War*, ur. Robert Cowley, New York: Random House Trade Paperbacks, 2004.

WEISSENSTEINER, Friedrich, *Franz Ferdinand. Der verhinderte Herrscher*, Wien: ÖBV, 1983.

WERDER, Hans, *Kochbuch für den Schützengraben*, Berlin: Verlag von Otto Janke, 1915.